

I. Eerste Wereldoorlog / Première Guerre mondiale

JENS THIEL

«Menschenbassin Belgien'. Anwerbung, Deportation
und Zwangsarbeit im Ersten Weltkrieg»

Essen, Klartext, 2007, 426 p.

Le renouveau de l'historiographie de la Première Guerre mondiale a permis de (re)situer la Belgique sur la carte de l'histoire européenne. En tant que 'laboratoire' de la guerre et de l'occupation, ce pays est de plus en plus considéré par les historiens étrangers comme un cas d'étude particulièrement intéressant. Le livre de John Horne et d'Alan Kramer en est certainement l'exemple le plus réussi et le plus connu¹. L'étude de l'historien allemand Jens Thiel s'inscrit dans une démarche similaire. Issue d'une thèse en histoire défendue en 2003 à la *Humboldt-Universität* (Berlin), l'analyse porte sur le "bassin humain" que constitue la Belgique pour pallier les besoins allemands en travailleurs pendant la Première Guerre mondiale. La question qui guide l'auteur est celle de la totalisation de la guerre à travers les pratiques de l'occupation.

Au lieu de résumer le contenu, en suivant la trame chronologique proposée par Jens Thiel, j'aimerais souligner trois éléments qui semblent particulièrement intéressants.

Malgré la destruction de la plupart des archives du Gouvernement général, l'auteur a 'découvert' de nombreuses archives 'secondaires' qui lui permettent,

en les croisant entre elles et avec de nombreux mémoires écrits après la guerre et encore peu exploités en Belgique, à dessiner une image toute en nuances du recrutement, de la déportation et du travail forcé par l'occupant pendant la Première Guerre mondiale.

Deuxièmement, Jens Thiel excelle dans la reconstruction des réseaux qui traversent l'administration allemande et qui recoupent milieux industriels, militaires et administratifs d'avant-guerre. Les prises de décision et l'organisation de l'exploitation du réservoir humain belge se comprennent seulement en tenant compte de l'imbrication étroite de ces différents champs. Ainsi l'adjoint du gouverneur général, Tilo von Wilmowsky, était en même temps le beau-fils de Friedrich Alfred Krupp qui avait un intérêt particulier à disposer d'une main-d'œuvre bon marché et docile pour son empire industriel.

Troisièmement, et sans se laisser piéger par un quelconque déterminisme, Jens Thiel ouvre le débat vers le long XIXe siècle et vers l'expérience de la Seconde Guerre mondiale, plaçant son sujet dans un contexte plus large. En amont de 1914, il dégage tout un arrière-plan structurel à partir de réflexions théoriques – le travail comme outil de socialisation et de disciplinarisation à l'ère moderne – et de considérations plus 'stratégiques' – le recours aux ouvriers étrangers en Allemagne ou au travail forcé dans les colonies. En aval, il jette un éclairage nouveau sur les transferts d'idées, de compétences, de savoir-faire, etc. de la

1 JOHN HORNE & ALAN KRAMER, *German atrocities, 1914 : a history of denial*, New Haven/Londres, Yale University Press, 2001.

Première à la Seconde Guerre mondiale. Les deux chapitres ‘digressifs’ consacrés à la représentation de l’ouvrier belge en Allemagne montrent tout l’intérêt de combiner histoire culturelle et histoire politique et sociale.

À la lecture du livre, deux remarques s’imposent. D’une part, si l’ouvrage apporte des réponses plus que satisfaisantes pour le contexte allemand de la problématique, une micro-histoire des expériences des ouvriers belges dans cette Allemagne en guerre reste encore à faire. La richesse des archives consultées – surtout celles des entreprises – semble permettre sans trop de problèmes une telle histoire du quotidien. D’autre part, cette recherche fait également apparaître les lacunes tout compte fait encore énormes quant à l’analyse du travail (forcé) belge pendant la Seconde Guerre mondiale en Belgique. Ce ne sont pas seulement des travaux comparables à ceux de Jens Thiel qui manquent mais également des monographies s’intéressant de plus près aux expériences des ouvriers belges en Allemagne.

Benoît Majerus

II. Seconde Guerre mondiale / Tweede Wereldoorlog

FRANK DECAT

«**De Belgen in Engeland 40/45. De Belgische strijdkrachten in Groot-Brittannië tijdens WO II**»
Tielt, Lannoo, 2007, 223 p.

De Belgen in Engeland 40/45 is een vlot geschreven boek. De auteur heeft zeer veel feiten en anekdoten verwerkt. Hij heeft optimaal gebruik gemaakt van de vele websites. De illustraties zijn goed gekozen

en van een passende tekst voorzien. De indexen laten toe dit boek te gebruiken als naslagwerk.

Al getuigt dit boek van een grote eruditie, toch valt er heel wat op aan te merken. Een boek dat de pretentie heeft over krijgsgeschiedenis te gaan, maar waar geen enkele kaart in staat, is toch wel hoogst uitzonderlijk. Zonder goede kaarten vallen operaties niet te begrijpen. Is het daarom dat de auteur zelf heel wat operaties niet behoorlijk kan uitleggen? Of heeft hij gewoonweg de essentie niet gevat? Bijvoorbeeld wanneer hij het heeft over de bevrijding van de monding van de Schelde. Het belangrijkste was hier het bombarderen van de dijken van het eiland Walcheren waardoor het als het ware een atol werd. Daarop konden de troepen o.a. de Belgische commando’s met amfibievoertuigen de bunkers in de duinen en op de overblijvende dijken in een veel minder beschermende rug aanvallen. Ook de “fixatie” opdracht aan de twee kanalen (afleidingskanaal en Leopoldkanaal) komt hier helemaal niet aan bod. Nochtans waren dit bijzonder moeilijke gevechten waar heel wat Belgen op Belgisch grondgebied aan te pas kwamen.

In dit werk vind ik nauwelijks kwantitatieve gegevens. De enkele cijfers werden meestal kritiekloos overgenomen uit ouder werk. Er werd zelfs geen poging ondernomen om de samenstelling van de Belgische militairen in Groot-Brittannië sociologisch te benaderen. Wie trok naar Groot-Brittannië: West-Vlamingen, Brusselaars, edelen, socialisten, Joden, stedelingen, mensen die Engels kenden, vrijgezellen, gestudeerden, vissers... allemaal vragen die onbeantwoord blijven.

Nochtans bestaan daarover aanzetten in de historische literatuur en is er statistisch materieel bij het Centrum voor Historische Documentatie in Evere. Maar dat archief, het belangrijkste, werd niet eens geraadpleegd. Trouwens het archiefonderzoek is bijzonder beperkt. Zelfs de bibliografie is zeer onvolledig. Een aantal wetenschappelijke artikelen schitteren door hun afwezigheid. De vele verhandelingen in binnen- en buitenland verschenen, werden niet geraadpleegd indien ze niet op internet staan.

Het woordgebruik is dikwijls overtrokken, onnauwkeurig of fout. Bijvoorbeeld op pagina 148 zeggen dat de Duitsers bij het terugtrekken in Frankrijk in augustus 1944, “elke kluit grond krampachtig verdedigen” is meer dan de waarheid geweld aandoen. Op pagina 168 over de troepen op Walcheren spreken als over “eersterangstroepen” of op pagina 169 met betrekking tot de Duitse infanterie tijdens de Ardennenslag de term “elite-infanterie” gebruiken is gewoonweg fout. Op pagina 201 schrijven over de luchtmacht als “dit beslissende wapen” getuigt ook niet van veel inzicht.

De auteur probeert ons een maximum aantal anekdotes te vertellen, maar ‘vergeet’ dan toch wel belangrijke. Belgen namen inderdaad Joachim von Ribbentrop gevangen maar Frank Decat vertelt ons niet dat ze ook Jef Van de Wiele arresteerden. De exploten van de Antwerpse ingenieur, Hugo Van Kuyck, die in dienst van de Amerikanen de landingsstranden bestudeerde, komen niet aan bod. Nochtans bestaan over hem meerdere boeken waaronder een luxueus kijkboek.

Niettegenstaande de drie titels op het voorplat : De Belgen in Engeland 40/45, De Belgische strijdkrachten in Groot-Brittannië tijdens WO II en Het verhaal van de militairen die D-Day en de bevrijding van Europa mee mogelijk maakten, is dit boek niettegenstaande zijn vele anekdotes, onnauwkeurig, zeer onvolledig en het geeft geen of nauwelijks inzicht in wat er gebeurd is. Jammer.

Luc De Vos

HANNE HELLEMANS
«Schimmen met een ster. Het bewogen verhaal van
joodse ondergedoken kinderen tijdens de Tweede
Wereldoorlog in België»

Manteau/Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 2007, 295 p.

In België kunnen dankzij de hulp van buitenstaanders circa 8.000 Joodse kinderen aan de deportatie ontsnappen. Over hen gaat de studie van de Gentse historica Hanne Hellemans. Ongeveer 550 kinderen overleven de oorlog in de weeshuizen van de door de Duitsers opgerichte Vereniging van Joden in België (VJB). Zij verblijven er dus met medeweten van de bezetter. De tegenpool van de VJB is de in de zomer van 1942 ontstane verzetsorganisatie Joodsch Verdedigingscomité (JVC), waarin Joden en niet-Joden over alle ideologische grenzen heen met elkaar samenwerken. Ze verbergt minstens 1.577 kinderen en draagt de zorg voor 615 andere kinderen, in de vorm van betaling van onderhoudsgeld. Vanaf september 1943 is in feite haast geen enkel Joodse ouder nog in staat om zelf het onderhoudsgeld te betalen, zodat het JVC uiteindelijk aan de onderduikers en onderduikinstellingen voor 2.192 kinderen dit geld ter beschikking stelt. Na de

oorlog komen er bijkomend minimum 453 kinderen onder de hoede van het JVC.

Zoals bekend zijn met betrekking tot hulp aan Joden in België vooral de katholieke geestelijkheid en kloostergemeenten actief, door Hanne Hellemans wat vreemd onder de noemer “particuliere hulp” vermeld. Uit Hellemans’ onderzoek blijkt ook nog duidelijker de essentiële rol van sociaal assistentes. Sprekende namen bij de geestelijkheid zijn de Leuvense benedictijn Dom Bruno (Bruno Reynders, *père* Bruno), die ongeveer 193 kinderen in veiligheid brengt, naast “heel wat” volwassenen, evenals de Naamse priester Joseph André (*abbé* André), die circa 180 kinderen en 60 volwassenen redt, en de Schaarbeekse priester Antoon De Breucker, die, naar zijn naoorlogse verklaring, zo’n 250 Joden helpt onderduiken.

Ook is bekend dat de tijdens de bezetting opgerichte kolonies voor zwakke kinderen – alle op het platteland gevestigd – een vooraanstaande rol in de hulp aan Joden spelen. Daarnaast vinden “heel wat” Joodse kinderen een onderkomen in sanatoria die ressorteren onder de Nationale Bond voor Tuberculosebestrijding. Het vernieuwende is dat Hanne Hellemans die kolonies voor zwakke kinderen nu keurig in kaart brengt, meer precieze cijfers geeft en duidelijker de voordelen die deze kolonies bieden, belicht. Er zouden aldaar “minstens” 1.500 Joodse kinderen een toevlucht hebben gevonden.

In de kolonies kunnen de Joodse kinderen gemakkelijk tussen de andere kinderen worden geplaatst. Men stelt zich bovendien geen vragen bij het dagelijks

straatbeeld van groepjes kinderen zonder ouders, begeleid door een monitrice. Niet minder belangrijk : aangezien de kolonies worden gesubsidieerd door de overheidsorganisaties het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn, het ministerie van Volksgezondheid (via het Nationaal Hulpfonds voor Ontriefde Kinderen en Adolescenten) en het in oktober 1940 opgerichte Winterhulp kunnen de Joodse kinderen meegenieten van die steun. Door die subsidiëring is de bijdrage van Winterhulp in de hulp aan Joden belangrijk, maar, zo concludeert Hanne Hellemans, ze blijft daartoe beperkt; de hulp is geen objectief op zich. Wel gaan een aantal individuele personeelsleden van Winterhulp, zoals het (toekomstige) lid van het Joodsch Verdedigingscomité Roger Van Praag, tot reddingsacties over. Onder impuls van directrice Yvonne Nevejean wordt de hulp aan Joodse kinderen daarentegen een algemene beleidslijn van het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn, niet alleen qua subsidiëring maar ook organisatorisch.

Het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn en Winterhulp beschikken over eigen kolonies. Daarnaast zij er de kolonies van traditionele katholieke en seculiere organisaties. Langs katholieke zijde : de Katholieke Arbeidsjeugd (KAJ); het Verbond der Openluchtinrichtingen – één van de vier verbonden van *Caritas Catholica* – en het Werk Kinderen in Open Lucht, het Nationaal Werk voor Katholieke Schoolkolonies en de Openluchtstations van de Brusselse priester Edward Froidure, alle drie laatste in meerdere of mindere mate geïntegreerd in het Verbond der Openluchtinrichtingen. Langs seculiere kant : Boerenhulp aan Stadskinderen /

Aide Paysanne aux Enfants des Villes en *Pro Juventute* van de rijke zakenman Louis Empain. Al die organisaties leveren hulp aan Joden. Hanne Hellemans wijst ook terecht op de hulp van andere kolonies, uitgaande van het leger en de adel. Langs militaire zijde : de Sociale Dienst van de Ardense Jagers (het *Home Ardennais* in het Luxemburgse Eprave), de *Aide aux Abandonnés* o.l.v. het gewezen lid van het extreem-rechtse en anti-Joodse (!) Nationaal Legioen Georges Rhodius (de *Foyer Reine Astrid* in het Naamse Sugny en de *Foyer Reine Elisabeth* in het Luxemburgse Jamoigne) en Hulp aan de Kinderen van Krijgsgevangenen onder voorzitterschap van burggraaf Gatien du Parc (o.m. de *Foyer Prince Baudouin* in het Naamse Anthée, waar een 40-tal Joodse kinderen worden geplaatst). Langs adellijke zijde : de *Foyers Léopold III* van het echtpaar prins Eugène de Ligne en Philippine de Nailles de Mouchy de Poix en de *Entr’Aide des Travailleuses* van Marie-Thérèse Robyns de Scheidauer, barones van der Elst, in de Brusselse Marollen. De adel is bovendien ook goed vertegenwoordigd in het uitvoerend comité en de raad van beheer van de militaire kolonies. Tevens wijst Hellemans op de sociale dienst van het Luikse industriebedrijf Ougrée-Marihaye van baron de Launoit. In hoeverre dit laatste voorbeeld kan worden veralgemeend tot andere bedrijven is echter onduidelijk.

“De hulp aan Joodse kinderen”, aldus Hanne Hellemans, “is geen monopolie van organisaties met een bepaald maatschappelijk profiel”. Toch springt ook hier het katholiek overwicht in het oog. Buiten uiteraard de seculiere kolo-

nies hebben haast alle andere door Hellemans aangehaalde kolonies een min of meer uitgesproken katholiek profiel. Zoals de auteur in haar balans van de reddingsacties door de kolonies zelf schrijft : “De praktische organisatie is in handen van een heel aantal verschillende organisaties. De meeste daarvan cultiveren een traditioneel katholiek en vaderlandslievend maatschappijbeeld. Mensen uit de hogere militaire rangen, adel en kerkelijke hiërarchie domineren de bestuursinstanties”.

De organisatie van de onderduik verloopt aanvankelijk ongeorkestreerd, nadien ontwikkelen zich netwerken. Hanne Hellemans relateert : “[We] brengen een ordening aan in een werkelijkheid die eigenlijk maar weinig structuur heeft. De concrete oorlogsrealiteit is veeleer een ad-hocgebeuren”. Nochtans blijkt uit haar werk en verder discours dat er heel wat meer filières, samenwerkingsverbanden en gemeenschappelijke achtergronden bij de helpers zijn dan tot dusver gedacht. Wel is het zo dat een gecentraliseerde organisatie als het Joodsch Verdedigingscomité uniek blijft.

In het Brusselse bestaat een los samenwerkingsverband tussen een aantal priesters-Jodenhelpers, de *Aide Chrétienne aux Israélites*, met o.m. de geciteerden Joseph André, Bruno Reynders en Antoon De Breucker. Reynders en André, staan – net zoals het Luikse netwerk rond Albert Vandenberg, Yvonne Nevejean van het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn, de *Aide aux Abandonnés* van Georges Rhodius en Madeleine Sorel uit het Brabantse Linden (Lubbeek) – in nauw contact met het Joodsch Verdedigingscomité. Verder

heeft Reynders contact met de Mechelse priester en secretaris van het aartsbisdom René Ceuppens en het Luikse netwerk. De Breucker bv. werkt nauw samen met Edward Froidure van de Brusselse Openluchtstations, om er Joodse kinderen uit Schaarbeek in veiligheid te brengen.

Leidinggevende figuren uit de kolonies voor zwakke kinderen kennen elkaar via overlegcomités en zetelen in dezelfde raden van bestuur. “De organisaties zijn nauw verweven. Dat doet vermoeden dat deze grootschalige reddingsoperatie een georkestreerde actie is vanuit de hoogste regionen van deze organisaties”. Het Nationaal Hulpfonds voor Ontriefde Kinderen en Adolescenten van het ministerie van Volksgezondheid wordt beheerd door vertegenwoordigers van het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn, *Caritas Catholica*, Winterhulp, *Pro Juventute*, de Boerenhulp aan Stadskinderen en de Nationale Bond voor Tuberculosebestrijding, alle organisaties die betrokken zijn bij de hulp aan Joodse kinderen.

Het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn (NWK) werkt onder meer nauw samen met de *Aide aux Abandonnés*. In de *Foyer Reine Elisabeth* van de *Aide aux Abandonnés* worden niet alleen kinderen geplaatst door het NWK en het Joodsch Verdedigingscomité, maar ook door Joseph André. Naar schatting 200 tot 400 Joodse kinderen en 15 tot 40 Joodse volwassenen worden zo gered. De *Foyers Léopold III* zijn geaffilieerd met het Rode Kruis. Het Rode Kruis is een van de meerdere circuits via welke er Joodse kinderen in de *Foyers Léopold III* kunnen onderduiken. Het Rode Kruis speelt evenzeer een rol in het doorsluizen van 100 à 140 Joodse kinderen

via het sanatorium *Prince Charles* in het Brabantse Oudergem. De Nationale Bond voor Tuberculosebestrijding werkt niet alleen nauw samen met het Rode Kruis, maar ook met het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn en Winterhulp.

In de *Foyers Léopold III* verbergt eveneens het Joodsch Verdedigingscomité (JVC) Joodse kinderen, 26 in het kasteel van Beloeil – met als directrice gravin de Borchgrave d’Altena, een jeugdviendin van prins de Ligne – en 21 in het kasteel van Momignies, beide in Henegouwen, en acht in het Limburgse kasteel van Duras, onder leiding van Clémentine en Isabelle d’Oultremont de Duras, achternichten van prins de Ligne en tevens oud-medewerksters van het Rode Kruis. Tevens plaatst het JVC een 50-tal Joden in de kolonies van de KAJ. Ook Joseph André en de *Entr’Aide des Travailleuses* verbergen er Joden. In totaal zouden er een 60-tal Joden in kolonies van de KAJ terechtkomen. André is als priester tevens bereid samen te werken met de seculiere Boerenhulp aan Stadskinderen, waar ook het JVC 48 kinderen verbergt. Bruno Reynders plaatst twaalf kinderen in de neutrale *Pro Juventute* van Louis Empain. Empain zelf heeft nauwe banden met het NWK, zodat waarschijnlijk ook die organisatie er kinderen naar toe brengt.

Onder *Caritas Catholica* ressorteert als gezegd het Verbond der Openluchtinrichtingen. Heel wat leidinggevende figuren van het Verbond spelen een rol in de redding van Joodse kinderen : Ernalsteen, directeur van het Nationaal Werk der Katholieke Schoolkolonies, priester Edward Froidure van de Brusselse

Openluchtstations, Albert Vandenberg van het Luikse netwerk, prins Eugène de Ligne van de *Foyers Léopold III*, de Mechelse priester De Beuckelaar en de Naamse juffrouw Melot. De Beuckelaar werkt tevens samen met de Leuvense Bruno Reynders en de Mechelse René Ceuppens, terwijl Melot samenwerkt met de Naamse Joseph André. Ernalsteen kent dan weer “zeer goed” Yvonne Nevejean, zodat het geen wonder is dat een deel van de Joodse kinderen via het NWK en het JVC in de verblijven van het Nationaal Werk der Katholieke Schoolkolonies terecht komt. Ook Reynders plaatst er kinderen, in de Henegouwse kolonies in Melles-lez-Tournai, Wiers, Froyennes, Blaugies en Audregnies. Dat is evenmin toeval. Reynders is een kennis van Léo Chevalier, vertegenwoordiger van het Nationaal Werk der Katholieke Scholen in Doornik en draaischijf voor het onderduiken van Joodse kinderen uit Charleroi. Tevens zijn er contacten tussen de Hulp aan Kinderen van Krijgsgevangenen en de kolonie in Audregnies.

Andere contacten van Hulp aan Kinderen van Krijgsgevangenen zijn die met *Caritas Catholica* en de KAJ. De band tussen de katholieke en de militaire wereld duikt meermaals in Hanne Hellemans’ verhaal op. Zo is priester Edward Froidure van de Brusselse Openluchtstations tevens lid van de algemene vergadering van het Nationaal Instituut voor Sociaal Dienstbetoon aan de Gezinnen der Militairen, waaronder de *Aide aux Abandonnés* van George Rhodius ressorteert.

Een bijzondere aandacht besteedt Hanne Hellemans aan het dagelijks leven van de ondergedoken Joodse kinderen. Vaak staat

er de problematiek van de bekering en doopsel centraal.

In het tweede deel van haar studie behandelt de auteur de naoorlogse periode. Die periode wordt door spanningen gekenmerkt, zowel binnen de Joodse gemeenschap als bij de helpers. In tegenstelling tot de communisten / anti-zionisten willen de zionisten dat alle ondergedoken Joodse kinderen terug in de Joodse gemeenschap worden opgenomen. Kinderen waarvan de ouders niet zijn teruggekeerd – weeskinderen dus –, zijn een delicaat thema, zeker wanneer ze intussen ook nog eens zijn gedoopt. Meerdere (katholieke) helpers zijn niet zo maar geneigd om hun beschermelingen af te staan. Zij krijgen hierbij meermaals steun van voormalige (communistische) leden van het Joodsch Verdedigingscomité, na de bevrijding opgeheven en in oktober 1944 uitgeroepen tot de *Aide aux Israélites Victimes de la Guerre*. Het komt tot een jarenlange krachtmeting – met uitlopers tot in de jaren 1960 –, in meerdere gevallen beslecht met een gerechtzaak. De meest extreme en meest bekende zaak is die rond Henri Elias, ook wel eens de Belgische ‘Finaly-zaak’ genoemd. Dit belet niet, aldus Hellemans, dat de impact van de kinderkwestie op de Joods-christelijke betrekkingen in België gering is, mede door de gematigde houding van de “hoofdrolspelers”: de kerkelijke hiërarchie, het rabbinaat, de overheid en de pers. Alles speelt zich echter boven de hoofden van de kinderen af. Dit vertraagt de verwerking van het oorlogstrauma.

Hanne Hellemans heeft met haar boek de eerste wetenschappelijke monografie over hulp aan Joden (kinderen) in België

geschreven. Ze verdient daarvoor alle lof. Toch zijn er ook belangrijke aanmerkingen te geven. Een aantal onvolkomenheden heeft ongetwijfeld te maken met de tijdsdruk waaronder het werk tot stand is gekomen.

De auteur vermeldt nergens waarin het vernieuwende van haar publicatie juist ligt. Evenmin gaat ze een confrontatie aan met de bestaande wetenschappelijke literatuur. Dat is bijzonder jammer in verband met o.m. de problematiek van de passieve houding van kardinaal Van Roey en het feit dat in Vlaanderen heel wat minder hulp aan Joden werd geboden. Een synthese van de tot dusver gehanteerde verklaringen daarvoor, met daarnaast de eigen positionering van de auteur had verhelderend kunnen werken. Evenmin geeft Hellemans een verklaring waarom bepaalde cijfers – waarvoor ze identiek dezelfde bronnen gebruikt – afwijken van die in de reeds bestaande literatuur.

Ook worden een aantal figuren (helpers) te weinig geduid en zouden de onderduikplaatsen consequent nader per provincie moeten gelokaliseerd zijn. De ondergedokenen hadden, via meer portretten en getuigenissen uit die periode, beter tot leven kunnen worden gewekt. Alleen al de talrijke recente memoires bieden daarvoor genoeg stof. Nuttig was ook de beschikbare cijfers over het aantal ondergedoken kinderen in de respectieve instellingen bij wijze van besluit nog eens op een rijtje te zetten en eventueel tot extrapolaties te komen. Het lijkt bovendien duidelijk dat, ondanks de onschatbare hulp van de instellingen, toch nog talloze – meerdere duizenden? – Joodse kinderen bij particulieren waren

ondergedoken. Aan dat aspect wijdt de auteur welgeteld twee pagina's.

Het onderzoek van Hanne Hellemans is onder meer gebaseerd op interviews met helpers en ondergedokenen van toen. De interviews werden afgenomen in de periode 2001-2006. In totaal gaat het om 45 interviews, waaronder vooraanstaande betrokkenen en getuigen als André Geulen van het Joodsch Verdedigingscomité en Leopold Michiels van het aartsbisdom Mechelen. Dat levert ongetwijfeld nieuwe, interessante informatie op, maar uiteraard is het evenzeer zo dat niet alle informatie, een 60-tal jaar na de feiten, ook historisch correct is. Dat hoeft op zich geen probleem te zijn en kan in de tekst worden opgevangen. Het punt is dat uit de lopende tekst nooit blijkt wat uit een interview komt, laat staan wiens mening wordt vertolkt. Dat verneemt de lezer pas in de eindnoten. De geïnterviewden worden nooit in vraag gesteld.

De citaten zijn treffend gekozen, maar meestal wat lang en niet geïntegreerd in de tekst. Ze staan telkens in een kleiner lettertype en worden ook niet nader toegelicht. Nochtans bevatten ze vaak heel wat informatie die verder gaat dan louter de hulp aan Joden en vragen voor verder onderzoek oproept. Zo wordt een brief van een ondergedoken Joodse vader aan kardinaal Van Roey geciteerd, waarin die hulp vraagt voor zijn zoon. Zijn zoon was in de zomer van 1942 als verplicht tewerkgestelde naar Noord-Frankrijk gevoerd, waar hij aan de *Atlantikwall* moest werken. De brief is gedateerd 14 oktober 1943 en het interessante is dat de vader ervan overtuigd is dat depor-

tatie naar het ‘Oosten’ gelijkstaat met ‘uitroeiing’: “Nadat de Joodse arbeiders echter enige weken in Frankrijk gewerkt hadden, werden ze allen naar Oost-Europa gedeporteerd om daar volgens het ‘plan’ te worden uitgeroeid. Toen is mijn zoon gevlucht, doch hij werd helaas aan de Zwitserse grens gearresteerd en in een concentratiekamp geïnterneerd”. “Intussen [augustus 1942]”, zo vervolgt de vader, “ontvingen wij het bevel dat wij ons moesten aanmelden in een kazerne te Mechelen. Het was bekend dat de Israëlieten van daaruit naar het Oosten van Europa gezonden worden. Dit stond gelijk met ons doodvonnis, want Hitler had verklaard al de Joden te zullen uitroeien. Doch één dag voor ons vertrek daarheen werd ons door brave Kristene mensen gelegenheid geboden ons ergens in de provincie Brabant te verschuilen”. En de vader besloot: “Is het een misdaad als Jood ter wereld te zijn gekomen, en mag het toegelaten worden daarom de Joden te slachten?”

Lieven Saerens

MATHIEU LONGUE

«**Massacres en Ardenne. Hiver 1944-1945**»

Bruxelles, Racine, 2006, 347 p.

Passionné d’histoire militaire, Mathieu Longue, jeune historien fraîchement sorti de l’ULB, vient de publier récemment aux éditions Racine un honnête travail

consacré à la bataille des Ardennes. Comme, de surcroît, cette étude s’écarte quelque peu par la tonalité et par la quantité de données intéressantes qu’elle apporte de sentiers maintes et maintes fois parcourus, elle mérite d’être portée ici à l’attention du lecteur. Encore convient-il de mettre en perspective les apports réellement novateurs de cet ouvrage.

Communiant visiblement avec cet ‘air du temps’ très post-moderne qui a amené une certaine mode intellectuelle à s’attacher désormais à la victime plutôt qu’au héros, notre auteur s’inscrit pourtant bel et bien, en traitant à son tour de l’offensive von Rundstedt, dans une robuste tradition historiographique. En effet, dans cette ultime contre-offensive majeure d’Hitler sur le front occidental, l’immense majorité des Belges concernés n’ont joué qu’un rôle essentiellement passif, subissant, quand ils ne s’étaient pas retirés devant l’avancée ennemie, les foudres des deux parties antagonistes. Et très tôt, faute de grain héroïque à moudre du côté belge, toute une littérature de guerre autochtone s’est appliquée avec plus ou moins de bonheur à entonner le grand air de la déploration pour évoquer l’“Ardenne meurtrie”², la gloire étant réservée aux G.I.’s. Avec des nuances et des tonalités différentes, cette répartition des rôles finit par s’inscrire dans notre mémoire collective, irriguée de commémorations calendaires en commémorations calen-

2 Parmi les titres les plus représentatifs de ce genre de littérature, citons : GIOVANNI HOYOIS, *L’Ardenne dans la tourmente*, Charleroi, Dupuis, 1945; PAUL M.G. LEVY, *Les heures rouges des Ardennes*, Bruxelles, Éditions universelles, 1946; URSMARD LEGROS, *L’Ardenne en flammes*, La Roche en Ardenne, L’Écho de La Roche, 1947; GEORGES LINZE, *Les Ardennes désolées*, Liège Horizon Nouveau, 1948; THOMAS BRAUN, *Passion de l’Ardenne*, Bruxelles, Durendal, 1949.

daires³. Cela avait d'ailleurs correspondu à de tragiques réalités sur le terrain : lorsque les Allemands s'étaient repliés pour de bon fin janvier 45, quelque 2500 civils belges étaient passés de vie à trépas tandis que quantité de localités ardennaises avaient été endommagées ou proprement pulvérisées.

Comme, à l'époque, il aurait été malvenu d'attribuer *coram populo* une part de responsabilité dans l'étendue des destructions aux Alliés ('dégâts collatéraux' gigantesques résultant de bombardements ou de tirs aussi massifs qu'imprécis), les 'nazis' se virent accusés de tous les maux par cette littérature lacrymo-martiale. On ne prête qu'aux riches, il est vrai.

Si le travail de Mathieu Longue s'inscrit donc bien dans une veine historiographique riche sans nul doute de plusieurs dizaines de titres, il s'en distingue néanmoins par l'articulation originale de son récit autour de la notion de 'crimes de guerre'. 'Crimes de guerre' dont il essaye par ailleurs d'appréhender exhaustivement l'étendue après s'être attaché à en définir préalablement la nature selon les critères juridiques du temps et selon ceux de notre époque. Et 'crimes de guerre' qui ne sont plus exclusivement attribués aux Allemands mais qui concernent aussi des soldats américains quand ceux-ci ont

commis des...débordements à l'encontre de certains de leurs prisonniers, dans certaines circonstances.

À sa façon, en optant pour une approche qui se veut dépassionnée, multipliant (parfois un peu trop généreusement !) les données psychologiques, éthiques et 'techniques', l'auteur inscrit son étude dans le sillage de la recherche majeure élaborée par Horne et Kramer pour la Première Guerre mondiale⁴. On regrettera peut-être que l'historien militaire qui sommeille en Mathieu Longue l'ait amené à concéder de trop vastes digressions, superfétatoires ici, aux modes de recrutement et d'agencement général des unités de la *Waffen SS*. L'exposé de ces données, archi-connues, présente l'inconvénient de 'casser' un récit historique qui apporte cependant bon nombre d'informations utiles sur des points demeurés obscurs ou mal connus à ce jour.

L'auteur explique le comportement de la SS ou, dans une moindre mesure, de la *Wehrmacht* par la pratique de la 'violence de guerre', tant à l'Ouest (Vinkt, Oradour) qu'à l'Est, 'brutalisation' bien analysée par George Mosse et qui finit par atteindre, tant sur le front que dans les opérations antiguérillas, un degré d'intensité extraordinairement meurtrier. S'attachant plus particulièrement au cas ardennais, il rappelle avec raison qu'en

3 Pour le quarantième anniversaire de l'Offensive, LUC RIVET & YVAN SEVENANS présentaient encore *La Bataille des Ardennes. Les civils dans la guerre*, Bruxelles, Didier Hatier, 1985 et, pour le cinquantième, PAULA FOURNY éditait à compte d'auteur *Hiver 1944-1945. Moiricy-Jenneville-Bonnerue. Civils confrontés aux horreurs de la guerre*, Libramont, 1995. Deux exemples... parmi beaucoup d'autres. Est-il besoin de préciser que la littérature américaine relative à 'the battle of the Bulge' ne témoigne envers les malheurs des civils que d'un intérêt très relatif...

4 JOHN HORNE & ALAN KRAMER, *German atrocities, 1914. A history of denial*, New Haven/Londres, Yale University Press, 2001.

septembre 1944, l'armée allemande, alors en pleine retraite, avait été confrontée ici et là à des actions de la résistance locale et qu'elle avait déjà été amenée à exercer des représailles sanglantes (Marcourt, Sohan, Nandrin,...). Cela avait ancré en elle la conviction que la région, boisée et au relief accidenté, occupée de surcroît par des populations hostiles, risquait d'être propice aux maquis de toutes sortes. Il convenait donc, dans l'optique d'un retour offensif, d'anéantir tout germe de subversion sur les arrières de la *Wehrmacht* par des mesures préventives. Ainsi, l'armée du *Reich* nazi renouait avec des pratiques qui avaient été de mise une génération auparavant, lors de l'invasion de l'été 14 en Belgique et dans le nord de la France. Mais le contexte différait. En décembre 1944, le *modus operandi* germanique, outre le fait qu'il procédait d'une armée usée par cinq ans de guerre, résultait moins d'une surévaluation des réactions supposées des civils qu'à une confrontation effective aux réalités de la guérilla (URSS, Balkans, France,...) combinée à de lourds présupposés idéologiques et à l'idée que c'était l'offensive de la dernière chance. Donc qu'il n'était plus nécessaire de ménager les opposants, réels ou virtuels. Comme le montre notre auteur, les massacres de civils s'opérèrent à deux niveaux. Sur le flanc sud de l'avancée allemande, c'est un '*Kommando*' du *SD* fort d'une trentaine d'hommes qui réalisa le gros des exécutions, à froid, aussi bien autour de Bastogne que dans la région de Jemelle, On, Hargimont, Forrières et Bande. Ce petit détachement comportant vraisemblablement des ex-miliciens français, voire l'un ou l'autre Wallon, opérait sous les ordres du major Franz Lang, ancien responsable

de la *Feldgendarmarie* de Marche-en-Famenne.

An nord de la 'poche des Ardennes', dans les environs de Stavelot et de Trois-Ponts, l'essentiel des crimes ont été commis par des éléments de la division *SS Leibstandarte Adolf Hitler* et plus spécifiquement par une formation du tristement célèbre *Kampfgruppe Peiper*, le bataillon Knittel. Outre la mort de plusieurs dizaines de civils innocents, dont des femmes et de très jeunes enfants, ces unités ont été impliquées dans le massacre de Baugez qui causa le trépas de plusieurs dizaines de prisonniers de guerre *US*. Les circonstances de ce drame, promues outre-Atlantique à un immense retentissement médiatique et qui passa pour l'expression archétypale du crime de guerre nazi, font l'objet de longs développements : toutes les données du dossier y sont exposées. Ainsi que le constate Longue, "beaucoup de soldats allemands payèrent de leur vie celle des soldats de Baugez. Par exemple à Chenogne où les hommes du 11e *Armoured Division US* abattirent plusieurs dizaines de prisonniers dans les premiers jours de janvier 1945". Car – signe des temps ? – l'auteur ne se contente plus d'évoquer le courage et la ténacité de '*G.I.-Joe*'. Il pointe également du doigt les comportements du camp allié relevant du crime de guerre, étant entendu que ceux-ci, pour inexcusables qu'ils aient été, se situaient dans la suite immédiate de combats intenses, et après que le massacre de Baugez ait été porté à la connaissance du public.

On aurait aimé des réflexions un peu moins rapides sur le sort des populations ardennaises soumises par l'*US Air Force* aux bombardements aériens 'de saturation'

ainsi que sur leur degré d'imprécision. Certes, tout en isolant convenablement ces derniers, qui s'inscrivaient dans une logique stratégique, des crimes nazis, il n'en reste pas moins, au bout du compte, une donnée tragique : environ 90 % des 2.500 victimes civiles comptabilisées résultaient de combats confus dans des conditions climatiquement difficiles... ou de 'dégâts collatéraux' infligés par des soldats alliés.

Cela aurait mérité à tout le moins quelques réflexions sur la place des populations soumises à la technologie guerrière, avec ses dysfonctionnements et ses errances.

Pour une autre fois, peut-être...

Alain Colignon

III. Koloniale geschiedenis / Histoire coloniale

FRANS BUELENS

«Congo 1885-1960. Een financieel-economische geschiedenis»

Berchem, EPO, 2007, 671 p.

Aan de historische amnesie betreffende het Belgische koloniale verleden is de laatste jaren gelukkig een einde gekomen. Vanuit diverse invalshoeken worden de Belgische actie in Centraal Afrika en haar diverse effecten nu eindelijk in kaart gebracht. Met dit lijvige boek heropent Frans Buelens, onderzoeker aan de Universiteit Antwerpen (UA, Studiecentrum voor Onderneming en Beurs – SCOB), het complexe dossier van de aanwezigheid van de Belgische bedrijven in Congo. Hij is bijzonder goed geplaatst om dat te

doen. Onder meer dankzij de overname en de ontsluiting van de beursarchieven van Antwerpen en Brussel heeft de UA de afgelopen jaren intens studiewerk verricht rond de Belgische bedrijfswereld van de vorige eeuwen. Buelens brengt hier één belangrijk segment van de nationale ondernemingsactiviteit voor het voetlicht : de koloniale vennootschappen.

Tot nog toe moest de geïnteresseerde onderzoeker genoeg nemen met oude én verouderde werken als die van Louis Delmotte, *De Belgische koloniale holdings* (Leuven, 1946) en Pierre Joye & Rosine Lewin, *Les trusts au Congo* (Brussel, 1961). Dit laatste werkje, geschreven door twee communistische journalisten, was bovendien bedoeld als een aanklacht tegen de almacht van het grootkapitaal in de (toen al voormalige) kolonie. Daarom werd het door velen ook met argwaan of zelfs misprijzen behandeld. Eigenlijk ten onrechte, want beide schrijvers produceerden een goed gedocumenteerd overzicht, dat indertijd diensten heeft bewezen.

Deze werken worden nu echter helemaal vervangen door de publicatie van Frans Buelens. Zowat op het model van de *Morphologie des groupes financiers* en van de latere gelijkaardige werken van het CRISP, biedt hij een gedetailleerd overzicht van de verschillende Belgische bedrijven die in Congo actief waren. Verdeeld over twee periodes (1885-1914 en 1914-1960, resp. p. 101-228 en 335-550) geeft hij, bedrijf per bedrijf en gegroepeerd per sector, een gedetailleerde historiek, met aanduiding van de structuur en de evolutie van het kapitaal, het aandeelhouderschap, de beurskoersen en rendementen. Telkens

worden ook de bedrijfsleiders vermeld, met uitgebreide biografische gegevens in voetnoot. Zo worden ook de persoonlijke netwerken binnen de koloniale economische wereld duidelijk. Deze laatste werd immers gekenmerkt door een aanzienlijke graad van vervlechting zowel binnen als buiten de private sector. De koloniale bedrijfswereld was gedomineerd door enkele kapitaalgroepen, die het gros van de economische activiteit in de kolonie voor hun rekening namen.

Na het overzicht per bedrijf geeft de auteur bijgevolg een korte synthese per koloniale holding (p. 550-580). Dit secure en betrouwbare panorama van de koloniale bedrijfswereld wordt voorafgegaan door twee syntheses van de algemene geschiedenis van het koloniale Congo (p. 25-99 en 229-333). Gezien de aard van het onderwerp ligt de klemtoon hier uiteraard hoofdzakelijk op de economische aspecten. In het laatste – en m.i. het meest vernieuwende – onderdeel van zijn boek (p. 581-604) bestudeert Buelens de rendementen en de winstgevendheid van de koloniale vennootschappen.

Dit laatste onderwerp kan benaderd worden via twee invalshoeken. Ten eerste kan men de nettowinst tegenover het eigen vermogen nagaan. Ten tweede kan men zich toespitsen op de evolutie van de beurskoersen van de aandelen (hoe evolueert een bepaalde investering in titels van beursgenoteerde bedrijven?). Wat de eerste invalshoek betreft, brengt de auteur enkel de berekeningen van wijlen de economist André Huybrechts in herinnering. Dank zij de database van de voornoemde SCOB (opgebouwd vertrekkende van de koerslijsten), gaat

Frans Buelens immers vooral in op de tweede invalshoek. Zijn conclusie is bijzonder duidelijk: de beleggingen in koloniale bedrijven kenden, globaal gezien, een hogere return dan die in binnenlandse ondernemingen. Beleggers in Congolese aandelen deden doorgaans gouden zaken. Om het in Buelens' woorden zelf te zeggen: "De Congolese economie vormde een goudmijn voor investeerders" (p. 599). Dat belette natuurlijk niet dat individuele (*would be*) beleggers of beurspeculanten in bepaalde omstandigheden (bijvoorbeeld bij beursomslag) duchtig hun broek konden scheuren aan de *valeurs congolaises*. Dit doet echter niets af aan het algemene beeld, dat hier cijfermatig hard wordt gemaakt.

Frans Buelens' werk steunt op een heel uitgebreide bibliografie, zowel van eigentijdse werken als van recente wetenschappelijke studies. Zijn bronnenmateriaal is uitsluitend van gepubliceerde aard, meer bepaald de *Recueil financier* en het *Belgisch Staatsblad*, naast de dossiers per bedrijf, afkomstig uit de voormelde beursarchieven. Doelbewust heeft de auteur afgezien van archiefonderzoek: dergelijke enquête zou de publicatie van dit werk met jaren hebben uitgesteld. Historici die zich willen toeleggen op de koloniale economische geschiedenis hoeven dus niet ontmoedigd te zijn door Buelens' *magnum opus*. Integendeel: vertrekkende van en gewapend met zijn onderzoek kunnen ze nu de rijke bedrijfsarchieven induiken die (voornamelijk) bewaard zijn op het Algemeen Rijksarchief. De strategieën, de interne conflicten, het personeelsbeleid, de afhandeling van de exploitatie ter plaatse, en dergelijke meer – al die aspecten van de Belgische

bedrijfsvoering in de kolonie wachten nog steeds op hun geschiedschrijver. Met deze publicatie hoeven de toekomstige vorsers alvast geen tijd en moeite meer te investeren in het bijeenbrengen van een aantal basisgegevens : Buelens heeft dat voor hen allemaal gedaan. Dank zij zijn geduldig puzzel- en graafwerk zal het “rendement” van de koloniale geschiedschrijving in de komende jaren ook hoger komen te liggen...

Guy Vanthemsche

PATRICK & JEAN-NOËL LEFÈVRE
«*Les militaires belges et le Rwanda 1916-2006*»
Brussel, Racine, 2006, 24 p.

Wie meer wil weten over Belgische militairen in Rwanda van 1916 tot vandaag kan zich voortaan wenden tot het werk van historici Patrick en Jean-Noël Lefèvre. Patrick Lefèvre, tot voor kort hoofdconservator van het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis en verbonden aan de ULB, is vandaag algemeen directeur van de Koninklijke Bibliotheek van België. Zijn zoon Jean-Noël schreef zijn licentiaatsverhandeling over Belgische militairen in Rwanda in de jaren 1959-1963. Het is duidelijk naar aanleiding van deze verhandeling dat het boek werd geschreven. De periode van de dekolonisatie wordt met vier van de zeven hoofdstukken een centrale rol toebedeeld en is volgens de auteurs van doorslaggevend belang om de gebeurtenissen van de jaren 1990 te begrijpen. De waarde van het boek voor een wetenschappelijk publiek wordt danig beperkt door het ontbreken van secundaire literatuur in voetnoten.

Merkwaardig genoeg zijn de voetnoten bijna uitsluitend voorbehouden aan primaire bronverwijzingen en moeten de lezers het voor de rest doen met een bibliografie achteraan.

Het boek is chronologisch opgebouwd en begint met de Eerste Wereldoorlog, wanneer Belgische militairen voor het eerst een rol speelden in Rwanda, met name in de instandhouding van het Tutsi bewind. Daarna volgen de vier hoofdstukken over de periode van de dekolonisatie, meer bepaald over de Hutu revolutie in 1959, de onafhankelijkheid van Congo in 1960, de aanloop naar de onafhankelijkheid van 1962 en de onafhankelijkheid zelf, met de afrikanisering van het Rwandese leger en het vertrek van het Belgische militaire kader. Het voorlaatste hoofdstuk gaat over de gebeurtenissen van de vroege jaren 1990 tot en met de terugkeer van de Belgische militairen ten tijde van de genocide in 1994. Terwijl het laatste hoofdstuk volledig gewijd is aan de nasleep van de moord op de tien Belgische paracommando's in de jaren 1995 tot 2006, wordt in de uiterst beknopte conclusie een vergelijking getrokken tussen de jaren 1960 en de jaren 1990 – de periode van de Eerste Wereldoorlog is blijkbaar niet meer van tel.

Al vanaf de eerste bladzijde blijkt dat dit een boek is met een missie. De Lefèvres wijzen terecht op het belang van een historisch perspectief om de rol van het Belgisch leger in de dramatische gebeurtenissen van de jaren 1990 te kunnen begrijpen. Ze willen de beschuldigende toon van vele andere werken overstijgen, maar maken daarbij de fout om bij tijden in het andere uiterste te vervallen. Het feit dat het boek opgedragen

is aan alle Belgische militairen die ooit in Rwanda gediend hebben of uitingen zoals “*Relativement à leur participation à la décolonisation et au transfert de souveraineté au Rwanda, les Forces armées belges n’ont rien à cacher, bien au contraire*” (p. 10) zetten de geloofwaardigheid van het betoog op de helling, zeker gezien de professionele achtergrond van Patrick Lefèvre. Met beschuldigingen gericht aan het adres van de Verenigde Naties lijken de auteurs bovendien veel minder problemen te hebben, wat de indruk het Belgische leger te willen vrijpleiten alleen maar versterkt.

Nochtans blijkt uit vele andere passages dat de ogen geenszins gesloten worden voor de op cruciale momenten uiterst partij-dige politiek van Belgische militairen. Vooral de vier kernhoofdstukken over de periode van de dekolonisatie zijn minder polemisch. Deze zijn gebaseerd op zowel binnenlands als buitenlands archiefmateriaal. In het binnenland werden private archieven zoals de ‘*Papiers Verstraeten*’ gebruikt, evenals enkele publieke militaire archieven. In het buitenland werden het *Public Record Office* in Londen, het archief van de VN in New York en de nationale Amerikaanse archieven in Washington geconsulteerd. Dit materiaal biedt een leerrijke kijk op de dekolonisatie van Rwanda, meer bepaald op de rol van de Belgische militair Guy Logiest in de vorming van het Hutu bewind en een volledig door Hutu gedomineerde leger, de rol van de Verenigde Naties, de Congolese context (onder andere de heilige angst voor mouterijen) en de oprichting van de *Garde nationale rwandaise*.

Voor dit laatste, de oprichting van het nationale Rwandese leger, had onderzoeksperspectieven kunnen openen die door de huidige opzet van het boek onderbelicht zijn gebleven. Hoewel er over de “*garde personnelle du mwami*” (p. 49) gesproken wordt, gaan de auteurs niet verder in op het bestaan van vroegere, niet door het koloniale bewind opgerichte legers of troepen. De vraag naar eventuele confrontaties van deze troepen met de latere *Garde nationale* blijft bijgevolg onvoldoende beantwoord. Omwille van de strikte focus op de Belgische kant van het verhaal wordt de periode 1964-1990 volledig overgeslagen, wat heel wat vragen over de werking van het Rwandese leger in die jaren open laat. Een vraagstelling over de geschiedenis van het Rwandese leger vanuit een *longue durée* perspectief – uiteraard met aandacht voor de niet te onderschatten rol van Belgische militairen – was naar mijn mening een betere keuze geweest voor dit boek. Op die manier had het een bijdrage kunnen leveren tot de verklaring van de dood van meer dan 500.000 mensen in plaats van “slechts” tien.

Petra Vervust

GUY VANTHEMSCHE

«*La Belgique et le Congo. Empreintes d’une colonie, 1885-1980*»

[*Nouvelle Histoire de Belgique*, 4]
Bruxelles, Éditions Complexe, 2007, 357 p.

L’histoire des relations entre la Belgique et le Congo est généralement orientée vers l’action de la métropole dans la colonie. Il est plus rare que l’on analyse l’influence du territoire colonisé sur le colonisateur en Occident. C’est précisément l’objectif général que l’auteur s’est fixé dans le

présent ouvrage : cerner l'impact du Congo et de l'activité coloniale sur l'histoire de la Belgique. Guy Vanthemsche s'est en effet efforcé de "restituer à la colonie sa place dans l'histoire 'nationale'", dans un contexte où "les idées reçues et les prises de position passionnées fleurissent encore au-delà du cercle restreint des spécialistes".

L'auteur s'est attaché aux transformations suscitées en Belgique par sa colonie, tant sur le plan de la politique intérieure et extérieure, que sur l'économie de la métropole. Il observe ces interactions depuis la naissance de l'État indépendant du Congo (EIC) jusqu'en 1980 (en fait, cette synthèse déborde largement ce *terminus ad quem*, jusque dans les années 1990). Par contre, il a délibérément renoncé à aborder l'impact culturel et social de la colonisation sur la société belge, ainsi que la représentation du Congo et l'imaginaire colonial en Belgique. Le titre générique de l'ouvrage – sans nul doute un choix de l'éditeur – ne rend pas compte aussi clairement que le signale l'auteur dès son introduction du fait que l'étude n'aborde les relations entre la Belgique et sa colonie que sur le continent européen. Les populations blanches ou noires du Congo ne sont pas l'objet de l'étude. Nous y ajouterions volontiers la mise entre parenthèses de l'impact colonial sur les questions religieuses et idéologiques en métropole.

L'ouvrage n'en est pas moins ambitieux. Pour le réaliser, l'auteur a eu recours à un double corpus documentaire. Il s'est d'abord appuyé sur l'historiographie, offrant au grand public et aux historiens non spécialistes de l'histoire coloniale une

synthèse des publications scientifiques connues du monde académique. Mais lorsque les études récentes n'existaient pas (et cela concernait de nombreuses questions), l'auteur s'est plongé dans de multiples sources archivistiques (papiers privés, fonds documentaires de grandes sociétés, archives du Ministère des colonies récemment ouvertes, archives diplomatiques) et publiées (mémoires d'hommes politiques et du monde économique, sources officielles publiées). Cette étude est donc hybride : elle comporte une synthèse des connaissances actuelles et des avancées dans des champs neufs.

L'ouvrage s'ouvre sur un cadre contextuel relativement développé, surtout en ce qui concerne la naissance de l'État indépendant du Congo et les initiatives de Léopold II. Bien entendu, l'exercice est ardu, et l'on aurait aimé à l'occasion lire davantage de détails. Mais toute synthèse oblige à des raccourcis (exemple la question de l'holocauste congolais). Cet ouvrage n'en est pas moins un excellent point de départ, qui permet de comprendre les fils rouges qui ont traversé les relations Belgique-Colonie jusqu'à aujourd'hui.

Le premier chapitre est consacré à l'origine du phénomène colonial en Belgique et à un survol succinct de ses développements jusqu'en 1960. L'auteur souligne le rôle essentiel de Léopold II dans la mise en place d'un espace colonial belge en Afrique centrale. Il pointe sa capacité à tirer parti d'un contexte national et international propice à ses projets, son aptitude à jouer des uns contre les autres tant sur le plan diplomatique qu'au sein de la classe politique et des milieux d'affaires en métropole (entre partis, mais

aussi entre personnalités), ou encore ses manœuvres diverses (financières, propagandistes) mises au service de son entreprise congolaise.

Ce tableau rapidement brossé est très éclairant sur le peu d'enthousiasme, voire l'hostilité de l'entourage immédiat du Roi, mais aussi de la société belge dans ses diverses composantes, à l'égard de la mise en place d'un empire d'outre-mer. Il resitue utilement les réticences d'un jeune État libéral en plein essor économique, et tenu à une stricte neutralité, envers les entreprises léopoldiennes qui risquaient de mettre en péril tant sa prospérité que sa position politique en Europe. Tout au long de sa synthèse, l'auteur revient sur l'impact des prémices de l'entreprise coloniale belge, des manœuvres de Léopold II et des réticences belges sur la suite des relations Belgique-Congo.

Après cette introduction essentiellement consacrée à l'État indépendant du Congo, l'auteur se lance dans l'examen de trois grands secteurs de la vie métropolitaine : la politique intérieure, la politique extérieure, l'économie belge. Ces trois thèmes sont abordés successivement pendant la période léopoldienne, pendant la colonie proprement dite, puis après les indépendances.

L'auteur analyse de manière approfondie l'impact du projet colonial sur la politique intérieure belge. Il démontre la manière dont s'est opéré le glissement entre la méfiance affichée de la classe politique belge à la fin des années 1880 et l'acceptation de la reprise du Congo par la Belgique en 1908. Cette évolution est notamment liée à un changement de

majorité politique, mais aussi à la mise en place progressive de liens entre la Belgique et le Congo (liens personnels, financiers, religieux). L'auteur examine également les luttes politiques belges autour de la question coloniale avant la Première Guerre mondiale. Plusieurs questions ont en effet provoqué des débats au sein du Parlement et de l'opinion publique, ainsi qu'entre partis politiques (l'introduction du système domaniale, le non-remboursement par l'EIC d'un prêt consenti par l'État belge, la campagne internationale anti-congolaise...).

Vantheemsche examine ensuite la période de la colonie proprement dite (1908-1958) en se penchant sur diverses strates (institutions coloniales en Belgique, vie du gouvernement, du Parlement et des partis, luttes électorales et débats publics). Il apparaît que, hormis dans la vie politique quotidienne, l'impact de la colonie sur la métropole fut très faible. Le Congo n'est pas un argument électoral et ne fait débat qu'aux abords de la reprise de 1908, puis des remous de l'indépendance. Les cabinets coloniaux ne semblent guère prisés ni valorisés. Par ailleurs, ils sont généralement confiés à des techniciens plutôt qu'à des politiciens.

L'auteur insiste – à raison – sur une caractéristique de la gestion coloniale belge : la prise de décision y était l'apanage de cénacles restreints d'hommes influents dans les secteurs économiques et missionnaires, à la marge de la vie politique générale. Le Parlement ne s'occupait guère de la colonie qu'au moment de l'examen des comptes et budgets. On aurait aimé en lire davantage à ce propos. Par exemple, qui faisait partie de ces cercles officiels,

quelles personnalités faisaient la pluie et le beau temps en matière de politiques coloniales, pourquoi avaient-elles fait le choix d'une influence en chambre plutôt que sur la place publique ? L'action de ces milieux a-t-elle favorisé la nomination de catholiques au poste de ministre des Colonies ? (En effet, les quatre cinquièmes du temps, cette fonction se trouva attribuée au Parti catholique).

Si la colonie ne faisait guère débat, c'est qu'il existait un très large consensus sur le bien-fondé de la souveraineté belge au Congo au sein des diverses couleurs politiques. Aucun courant anticolonialiste d'importance n'émergea en Belgique pendant la période coloniale. Le Congo était considéré comme une affaire nationale, qu'il fallait protéger des influences extérieures. C'était un état d'esprit qui laissait "peu de place aux débats politiques internes". Les premiers résultats de gestion coloniale portant rapidement leurs fruits après le laisser-faire de la période léopoldienne, le Congo prit progressivement une place de choix dans le discours officiel sur la Patrie, devenant un fleuron du sentiment nationaliste belge.

À quelques occasions, le Congo se fraya une place dans les débats politiques. Par exemple, le problème de la main-d'œuvre et de l'industrialisation accélérée du Congo durant les années 1920 mit dos à dos le courant indigéniste (dans lequel on comptait bon nombre de missionnaires, des démocrates-chrétiens, des socialistes et des libéraux progressistes) et les grandes sociétés privées ou leurs représentants politiques. La place des missions dans le système colonial belge fit aussi débat, tout comme la question 'communautaire', la vie

administrative et publique au Congo se déroulant principalement en français. Ces deux questions émergèrent tardivement (après la Seconde Guerre mondiale) sur la place publique. De manière générale, les positions divergentes sur les questions coloniales s'exprimaient à huis clos au sein du monde politique belge.

L'auteur consacre un développement assez long à l'impact de la situation congolaise sur la politique intérieure belge autour de l'indépendance. Il souligne les nombreuses tensions liées à l'interprétation de la nature des relations entre la Belgique et sa colonie. Celles-ci apparurent après la Seconde Guerre mondiale, les premiers à envisager des solutions pour une transition appartenant au Parti social-chrétien. Une commission du PSC prôna en effet l'idée d'une "communauté belgo-congolaise". Ses réflexions furent interrompues par le changement de majorité et l'arrivée au pouvoir d'un cabinet libéral-socialiste en 1954. Il serait intéressant de vérifier si les mouvements de soutien aux missions, bien implantés en Belgique, ont joué un rôle dans la 'primeur' de cette réflexion au sein du parti catholique.

L'auteur propose également un développement fort intéressant sur les solutions imaginées pour une transition progressive vers une plus grande autonomie du Congo, notamment l'idée de la création d'une vice-royauté, qui sembla en vogue dans les milieux proches du Palais royal. Il y signale en outre les initiatives de Baudouin, notamment son discours de 1959 annonçant la voie de l'indépendance du Congo. Néanmoins, *in fine*, l'impact des événements de l'indépendance sur la politique intérieure belge fut limité. Le

Congo ne faisait pas recette dans les débats politiques, même s'il était à l'origine de tensions au sein du gouvernement, ainsi qu'entre le gouvernement et le Palais. C'est en effet une des conclusions de l'auteur : "dans aucune autre matière l'action du Roi n'a été aussi forte que dans le dossier colonial", alors que le Congo n'a eu que peu d'impact sur les institutions, la vie et la politique gouvernementale, ou encore sur l'opinion publique belge.

Le chapitre centré sur la position extérieure de la Belgique débute par un bon éclairage sur le contexte général et renverse un certain nombre de clichés et de lieux communs (par exemple les liens supposés entre la naissance du Congo et la conférence de Berlin). Il insiste sur le traumatisme psychologique de la Belgique suite à la campagne anti-congolaise lancée depuis la Grande-Bretagne. Le poids de l'EIC sur la classe politique belge et sur sa diplomatie est un vrai fil rouge de l'histoire coloniale belge. Cet ouvrage démontre l'articulation entre cette "mauvaise conscience", cette blessure narcissique des élites belges sur la scène internationale autour de la question congolaise, non seulement au début du xxe siècle, mais tout au long de la période coloniale, et encore partiellement aujourd'hui. Autour de la Colonie, il est finalement beaucoup question de l'identité de l'État belge et de l'image qu'il veut donner de lui-même à l'étranger, mais aussi qu'il aimerait avoir de lui-même.

Si l'auteur s'attarde peu à la position de l'opinion publique et aux représentations mentales de la population, il aborde plusieurs questions fort intéressantes, et de manière assez novatrice. Par exemple,

il souligne le rôle négatif de la colonie sur les relations extérieures de la métropole, perçue comme le fief de défenseurs d'un colonialisme d'arrière-garde. Ceci découlait du protectionnisme installé par la métropole à l'égard du Congo, alors que sa position générale en politique étrangère prônait l'ouverture et l'internationalisme. La Belgique y est clairement décrite en position de repli, freinant son intégration internationale (notamment en cherchant à maintenir le Congo en dehors d'une Europe plus unifiée). C'est un revirement par rapport aux nombreuses publications et à l'opinion généralement répandue que le Congo fut un plus significatif pour la Belgique sur le plan international. Intéressants également, les paragraphes consacrés aux relations entre le gouvernement de Londres et les autorités de Léopoldville, ou encore les hypothèses autour de Léopold III qui aurait un temps envisagé de céder une partie du Congo à l'Allemagne pour apaiser les relations entre les deux pays.

Mais le fil rouge de ce chapitre de politique étrangère tourne autour du caractère purement belge de l'entreprise coloniale après la Première Guerre mondiale. On y découvre la volonté, affichée par la métropole, de maintenir le Congo en vase clos, de l'isoler vis-à-vis du reste du monde. Ce faisant, la Belgique voyait systématiquement le danger à l'extérieur, ce qui l'empêcha d'anticiper la remise en question par les Congolais eux-mêmes de la souveraineté belge sur le Congo.

Cette volonté de vase clos passait aussi par des stratégies visant à éviter toute colonie de peuplement. Ceci eut pour effet d'éloigner la colonie de l'opinion

belge métropolitaine. En parallèle, la peur persistante d'une condamnation internationale ou d'un jugement de mauvaise gestion coloniale aboutit à l'élaboration d'un discours sur une colonie modèle, qui finit par persuader les classes politiques, et dans une certaine mesure l'opinion publique, que cette assertion était réalité. La colonie devint une question d'honneur national.

L'auteur est spécialiste en histoire économique. Le chapitre consacré à cette thématique compte parmi les plus intéressants de cette synthèse, notamment parce qu'il s'aventure dans des champs encore largement inexplorés par la recherche scientifique actuelle. Vanthemsche remet en question les simplifications issues de la propagande et de l'idéologie officielle, notamment le fait que la colonie a été un bienfait pour l'économie de la métropole. Il relève les difficultés inhérentes à l'histoire économique des relations entre le Congo et sa métropole : le bilan financier public est relativement aisé, mais il en va tout autrement de celui du secteur privé. Or les grandes entreprises privées ont joué un rôle essentiel dans la colonie, et dans les relations entre la Belgique et le Congo.

Pour retracer la complexité des liens entre le Congo et la métropole, l'auteur quitte le schéma chronologique pour avancer selon des lignes thématiques. Nous ne pouvons présenter ici tous les développements proposés par ce dernier. Contentons-nous de signaler qu'il examine le commerce extérieur entre autres par le biais des flux de marchandises et de capitaux, les concentrations financières, les choix économiques. Sa tâche est d'autant plus complexe que peu de synthèses

récentes examinent les effets du Congo sur la structure économique interne de la Belgique. Le Congo a été plus important pour les importations belges que pour les exportations. Les services de transport, d'administration et d'assurances, ainsi que les revenus sur investissement ont joué un rôle sur la balance des comptes belge. Par contre, les ventes au Congo n'ont guère pesé dans cette balance.

Selon l'auteur, la métropole aurait à plusieurs reprises et dans plusieurs secteurs fait des choix qui l'avantageaient au détriment de sa colonie. C'est notamment le cas à propos de la politique des emprunts coloniaux, du peu d'accès du Congo aux marchés financiers, mais aussi de la politique monétaire qui lia le franc congolais au franc belge et à ses avatars répétés. C'est également dans une perspective économique que l'auteur revient sur la Seconde Guerre mondiale. En effet, les milieux économiques belges, d'abord peu partisans de l'alignement du Congo sur les Alliés, finirent par basculer dans le camp britannique. Les liens entre le monde économique et politique pesèrent dans la balance. Le choix d'une aide économique (bien avant que la question d'une adhésion militaire ne soit abordée), qui fit participer le Congo à l'effort de guerre, a joué un rôle déterminant dans la politique étrangère et intérieure belge. Sans le Congo, selon Vanthemsche, il n'est pas du tout certain que la continuité du pouvoir gouvernemental légitime belge aurait été assurée pendant la guerre.

Le dernier chapitre scrute les relations entre la Belgique et le Congo indépendant. Ce chapitre nous semble obéir à une logique différente du reste de l'ouvrage :

on s'y promène davantage au Congo qu'en Belgique, et l'on y croise surtout Mobutu. Mais il est vrai que ce domaine de recherche est encore largement à défricher.

L'auteur précise d'entrée de jeu que "la Belgique s'est remarquablement bien sortie d'une décolonisation brusque et agitée", contrairement à son ancienne colonie. Il retrace chronologiquement les soubresauts qui ont émaillé les relations diplomatiques entre l'ancienne métropole et le Congo. Quel en fut l'impact sur la Belgique ? Principalement une désastreuse image internationale, à tout le moins pour les premières années de l'indépendance, suite aux ingérences militaires belges dans cette région d'Afrique centrale. Ensuite, l'accession au pouvoir de Mobutu obligea la diplomatie belge "à avaler de nombreuses couleuvres". Malgré les rebuffades et autres camoufflets, la Belgique hésita à rompre les ponts, notamment parce que les autorités estimaient que cela reviendrait à "réduire l'audience internationale du pays". L'auteur souligne encore les liens personnels tissés par le président congolais avec des hommes politiques, des journalistes et des hommes d'affaires belges, mais aussi avec le roi Baudouin.

Au final, cet ouvrage traite de la Belgique et du Congo en tant qu'entités politiques, via leurs représentants. On y trouve une excellente présentation des rouages politiques et administratifs, peu sur le rôle des individus, à l'exception de quelques-uns, dont Léopold II, Mobutu, Ryckmans ou Baudouin. Les élites politiques administratives, politiques et économiques, officielles ou officieuses, presque toujours européennes, y tiennent

la vedette. L'opinion publique, les petites entreprises et le colonat n'y sont pour ainsi dire pas abordés. De même, les milieux missionnaires et ecclésiastiques, les cercles culturels et scientifiques, les acteurs sociaux (on connaît le rôle des syndicats dans notre pays) y sont peu présents, voire totalement absents. C'est un de nos regrets, car l'analyse de ces sphères de réflexion, de décision et d'action aurait peut-être révélé d'autres lignes de partage. Notre interrogation est d'autant plus vive que l'auteur souligne dès le départ le poids important des cénacles officieux, tant économiques que missionnaires, sur la conduite des affaires coloniales. Pourtant, par la suite, il n'analyse que le rôle des premiers. C'est un choix compréhensible dans le cadre d'une synthèse forcément succincte, mais cette option entraîne une minimisation du poids considérable des missions dans la pratique et l'élaboration de diverses politiques coloniales (enseignement, santé, émancipation des élites africaines au Rwanda et au Burundi...). Il serait étonnant que les milieux missionnaires n'aient eu aucun impact dans une métropole où le poids de l'Église catholique était tout sauf anodin. Il existe d'ailleurs une série de travaux concernant son rôle dans plusieurs questions coloniales et débats en métropole.

La synthèse de Guy Vanthemsche n'en reste pas moins une excellente introduction à l'un des pans des relations entre la Belgique et le Congo : celui que l'on peut observer en métropole. Il s'agit d'une approche relativement classique, orientée exclusivement vers les élites, mais très rigoureuse, soigneusement documentée, nuancée et ouverte sur de nouvelles problématiques.

En ces temps d'incertitudes identitaires qui traversent la plupart des sociétés occidentales, il est intéressant de constater que la colonie agit comme un révélateur des failles et des inquiétudes de la métropole. Vanthemsche souligne en effet que les complexes belges face à la communauté internationale et les contours flous de l'identité belge en constituent un des fils rouges. L'auteur démontre également combien la question coloniale de manière générale et les interrogations sur les capacités de la métropole à administrer des territoires d'outre-mer furent des sources de frictions entre la métropole et la colonie, entre le Roi et la classe politique, entre les diverses mouvances politiques, et enfin entre des personnalités et des courants au sein de ces partis.

Le lecteur n'y trouvera pas un bilan global, ni des réponses simples. C'est tout à l'honneur de son auteur de souligner les nombreuses zones d'ombre et les multiples problématiques qui restent en friche. C'est d'ailleurs un des grands mérites de cette synthèse : témoigner de la richesse d'un champ de recherche souvent sous-estimé par les historiens belges, ainsi que des nombreuses possibilités qui s'offrent aux futurs historiens intéressés par le passé de leur pays et de ses territoires d'outre-mer.

Anne Cornet

IV. Histoire politique / Politieke geschiedenis

MAARTEN VAN GINDERACHTER

**«Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van
de communautaire spanningen in het Belgische
socialisme voor WO I»**

Tielt, Lannoo/AMSAB-ISG, 2005, 494 p.

In *Het rode vaderland* stelt Maarten Van Ginderachter zich tot doel de 'vergeten geschiedenis' van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme – of de Belgische Werkliedenpartij (BWP) – vóór de Eerste Wereldoorlog te reconstrueren. “Welke was de nationale identiteit van de Belgische sociaal-democraten voor WO I” is de hoofdvraag en het onderwerp van dit boek. Terecht preciseert de auteur dat nationale identiteit geen statische betekenis heeft, omdat die onderhevig is aan contextgebonden veranderingen, en benadrukt hij vervolgens het verschil met het dynamische evolutieproces van nationale identificatie (het proces van identiteitsvorming). De taak die Van Ginderachter zich heeft gesteld, is daarom alleen al allerminst een sinecure. Bovendien blijkt uit zijn toelichting van de begrippen 'natie' – 'etnie' – 'vaderland' hoe moeilijk het is duidelijk en strikt onderscheiden theoretische concepten te hanteren, omdat men in het empirisch onderzoek vanzelfsprekend geconfronteerd wordt met de discrepantie tussen de huidige theorievorming en de 'concepten' die de auteur in hoofdzaak in geschreven vertoogbronnen – in twee talen – heeft aangetroffen. Eigentijdse vertoogproducenten hanteerden begrippen als 'volk', 'ras', 'nation', 'peuple', 'staat', 'patrie' en 'vaderland' immers tegen een sterk veranderlijke en zeer bewogen

en gespannen achtergrond, waarin de houding van de Belgische socialisten tegenover het vaderland zowel werd gedetermineerd door de nationale en regionale contexten, waarin ze hun strijd om macht en sociale verandering leverden, als door het interne ideologisch-principiële en politiek-opportunistische debat over de houding van de BWP ten aanzien van de Belgische natie/staat en dito vaderland. Waren de professionele politiek-ideologische vertoogproducenten zich wel altijd terdege bewust van alle nuances en verschillen tussen deze begrippen, van de inhoudelijke spanning ertussen en de tegenstrijdige invulling ervan? En dan hebben we het enkel over de ‘aanbodzijde’ van de vertoogproductie. Want hoe hebben de individuele leden van het socialistische doelpubliek dat nationale identiteitsvertoog gereciperd? Het is één van de fundamentele vragen die de lezer zich stelt tijdens de lectuur van deze boeiende en prikkelende monografie.

Naast ‘natie’ en ‘etnie’ – beiden gebruikt in de zin van ‘verbeelde gemeenschappen’ – verduidelijkt Maarten Van Ginderachter het verschil tussen een juridisch-politiek en een etnisch vaderland, die in multi-etnische staten zoals België uiteraard niet samenvallen. Globaal beschouwd en na lectuur van het hele werk terugblikkend op de inleiding ervan meen ik dat Van Ginderachter een concept als ‘constitutioneel patriottisme’ had kunnen introduceren om het juridisch-politiek vaderland als één van de polen van het spanningsveld en het begripshistorische evolutieproces toch beter te duiden. In weerwil van de initiële en probleemstellende begripsafbakening, die Van Ginderachter wel degelijk vooropstelt, neigt de auteur

mijns inziens er toch meermaals naar om de begrippen ‘nationalisme’/‘patriottisme’/‘vaderlandsliefde’/ – ‘natie’/‘vaderland’ als synoniemen te gebruiken (bv. p. 32-36, p. 142, p. 147). Dit is wellicht het gevolg van het feit dat het vertoog van de onderzochte actoren nu eenmaal getuigt van een vrij hoge ‘volatiliteit’, d.w.z. dat de betekenis van elk van de gehanteerde begrippen in de loop van het vertoogproductieproces qua concrete inhoud en duiding sterk beweeglijk was ten opzichte van eerdere, gelijktijdige en latere inhouden en duidingen.

Het concept *Verfassungspatriotismus* werd pas na de Tweede Wereldoorlog geïntroduceerd en werd in de jaren 1970 uitgewerkt door de Duitse politicoloog D. Sternberger. Jürgen Habermas nam het vanaf het midden van de jaren 1980 over tijdens de *Historikerstreit* en het staat centraal staat in het debat over de postnationale, Europese identiteits- en burgerschapsvorming. Nochtans kan de historicus het ook hanteren om civiek-burgerlijke identificatieprocessen in de Belgische context in een langeretermijn-perspectief te onderzoeken. Onder constitutioneel patriottisme wordt doorgaans de identificatie van de burger verstaan met de grondwaarden, normen, instellingen en ‘republikeinse’ politieke cultuur van een op een democratische grondwet gevestigde rechtsstaat, inzonderheid in geval van multi-etnische, -religieuze en pluriforme samenlevingen.

In zijn analyse van de verschillende fasen van het nationale identificatieproces van de Belgische socialisten haalt Maarten Van Ginderachter meermaals aspecten van het BWP-vertoog aan, die erop wijzen dat zij

zich van het burgerlijke nationalisme en chauvinisme distantieerden en het 'goede', 'socialistische patriottisme' duiden in functie van de mate waarin aan de arbeidersklasse eindelijk volwaardige sociale, culturele en politieke rechten en vrijheden zouden worden toegekend. Het lijkt me tamelijk evident om onder meer de socialistische campagne en strijd voor het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht (AES) te correleren aan een civiek-egalitaire opiniestroming in 'constitutioneel/juridisch-patriottische' zin, waarbij de BWP zich opwierp als promotor van het enige, echte, goede vaderland (onder het motto van *Ubi bene, ibi patria*). Die profilering hing nauw samen met het toenemende reformisme binnen de BWP, maar ook met haar pacifistische en internationalistische profilering, waardoor ze zich eveneens tegen het burgerlijke chauvinisme afzette.

Juristen-politici als Emile Vandervelde en Jules Destrée namen ten aanzien van het vaderland standpunten in, die men zonder veel *hineininterpretatie* en op basis van expliciete argumenten als constitutioneel-patriottisch kan duiden. Zo correleerden ze het socialistisch patriottisme aan de gehechtheid aan de Belgische grondwet en de traditionele vrijheidsliefde die ze in tijden van toenemende internationale spanning tegenover de 'Duitse dwingelandij' en politiek autoritarisme stelden (zie citaten uit de jaren 1903-1905, p. 258-260). Ondanks het onvoltooide democratiseringsproces bleek een rationele keuze voor de Belgische democratische instellingen zeker in vergelijking met minder ver gedemocrateerde landen toch logisch. Dat het socialistische patriottisme effectief in functie van egalitair-

constitutionele en -juridische premissen kan en prioritair dient geduid te worden, blijkt nogmaals overduidelijk uit het standpunt van de BWP inzake de nationale jubelfeesten van 1905 (p. 269). Die nadruk op de toekenning van gelijke politieke rechten als *conditio sine qua non* voor de erkenning door de BWP van België als een waarachtig vaderland nam doorheen de verschillende fasen van de strijd voor AES sedert de jaren 1890 alleen maar toe. Het is begrijpelijk dat de auteur zich qua onderzochte tijdspanne (1885-1914) heeft beperkt tot de periode vanaf de oprichting van de BWP tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, maar het is precies in de daaropvolgende periode dat het nationale identificatieproces van de Belgische socialisten in een grote versnelling is gekomen. Uitgaande van een concept als constitutioneel patriottisme zou het immers bijzonder relevant (geweest) zijn de fasen van dat proces vóór, tijdens en na de Eerste Wereldoorlog te vergelijken.

Een tweede globale bedenking is dat de verschillende fasen van het nationale identificatieproces van de Belgische socialisten en de socialistische vaderlands-vertuogproductie – in een volgende etappe van het onderzoek? – best systematischer zouden worden vergeleken met het vaderland- en natiedenken van de Belgische katholieken en liberalen. Men mag aannemen dat ook daaruit zal blijken hoezeer het Belgisch vaderland levensbeschouwelijk gespleten was. En dat er dus regelmatig levensbeschouwelijke scheuren in de Belgische driekleur verschenen. De mate waarin katholieken en antiklerikalen zich met het vaderland identificeerden dient bovenal te worden gecorreleerd aan de mate en de fasen

waarin ze effectief deel hadden aan de uitoefening van de staatsmacht. Liberalen en katholieken – die immers door Leo XIII werden aangemaand (encycliek *Licet multa* van 3 augustus 1881) om hun twisten over de Belgische Grondwet te staken – concurreerden tegen elkaar door zich onder meer op te werpen als de échte constitutionalisten, en dus goede patriotten.

Dat de politiek affectie voor en identificatie met het vaderland absoluut niet onvoorwaardelijk is, mag blijken uit volgend voorbeeld. In 1905 schakelde de kerk zich ten volle in de groots opgezette vieringen ter gelegenheid van 75 jaar nationale onafhankelijkheid. Het episcopaat vaardigde een herderlijke brief uit waarin zowel de katholieke ziel als het politieke constitutionalisme als wezenskenmerken van de Belgische natie werden geduid. Maar toen eertijds, ten tijde van de 50ste nationale verjaardag van de Belgische onafhankelijkheid, de schooloorlog in volle hevigheid woedde en de bisschoppen het katholieke verzet aanvoerden, was dat wel even anders. In de aanloop van de voorbereiding van de officiële feesten (1879-1880) waren ze tot het besluit gekomen dat ze zich tot het *Te Deum* zouden beperken en dat de clerus zich voorts van deelname aan de festiviteiten zou onthouden. Wat Woeste als tolk van de liberaal-katholieke Rechterzijde een strategische fout vond (zie diens *Mémoires*, I, p. 186-190). Voor de kerk was de mate waarin ze bereid was om zich te engageren om de patriottische ‘devotie’ te promoten dus ook direct afhankelijk van een rationeel belangenopportunisme en van de mate waarin het principe van de ‘verdelende rechtvaardigheid’ in het

uitvoeren van de staatsmacht effectief werd toegepast om collectieve middelen te herverdelen, teneinde de uitoefening van die grondrechten en -vrijheden, die de groei van de kerk in eerste instantie moesten toelaten, concreet mogelijk te maken.

Systematisch comparatief onderzoek naar het vaderlandse vertoog van beide andere partijen in dezelfde periode en daarna zou interessant zijn om na te gaan of en in welke mate gemeenschappelijke mobiliserende vaderlandse mythes (‘vreemde overheersing’, ‘vrijheidsliefde’, ‘middeleeuwse vrije gemeenten’, etc.) werden opgevoerd en vooral in combinatie met welke principiële en concrete eisen. Maarten Van Ginderachter wijst er bijvoorbeeld op dat de revolutie van 1830 een belangrijk ijkpunt was in de nationale identificatie van de Brusselse socialisten (p. 77-82), die het thema van de door de burgerij ‘gestolen’ revolutie ontwikkelden. Het aandeel van de arbeidende klasse in het maken van de revolutie en het grondvesten van de nieuwe staat werd uiteraard in de verf gezet om het feit aan te klagen dat het proletariaat in de praktijk niet van dezelfde grondrechten kon gebruik maken. Het thema van de revolutie van 1830 werd echter op gelijkaardige wijze, zij het anders ingevuld, ook bijvoorbeeld door de katholieken ontwikkeld, nogmaals in de context van de schoolstrijd of telkens wanneer de gelijke financiële behandeling van vrije en officiële scholen werd opgeëist. In het katholiek-patriottisch vertoog wordt 1830 natuurlijk het moment waarop het katholieke België vrijheid en gelijkheid veroverde om die vervolgens in de Grondwet te beitelten, waartegen de politiek van liberale regeringen

of antiklerikale besturen volgens de katholieken dan weer indruiste.

Maarten Van Ginderachter gaat ook in op de spanning tussen het politiek-strategisch opportunisme dan wel de authentieke identificaties achter het nationale discours van de BWP, maar dat valt moeilijker kwantitatief te meten dan kwalitatief te beschrijven. De auteur wijst zeker meermaals op (electoraal) opportunisme als mogelijk motief voor het appeleren aan of zich afzetten tegen die patriottische thema's. Persoonlijk vraag ik me af of de electorale en politiek-strategische berekeningen toch niet zwaarder doorwogen. Dat Belgische nationale symbolen in de periode 1885-1914 minder goed in de markt lagen bij de BWP en dat de katholieken ze zich toeëigenden, kan men als evident beschouwen gelet het homogeen-katholiek karakter van die regeerperiode. Daar de katholieke partij tijdens de bestudeerde periode onafgebroken de regeringsmacht uitoefende, is het evident dat een partij als de BWP, die een jaar na de katholieke verkiezingsoverwinning op de liberalen werd opgericht, van in den beginne een problematische relatie onderhield met een door de conservatieve katholieken gedomineerd 'vaderland', waarin de BWP immers nog alles te veroveren had.

Om het proces van nationale identificatie in de bronnen van het Belgische socialisme te analyseren is Maarten Van Ginderachter op zoek gegaan naar uitlatingen over vrijheidsliefde, de grondwet, de Oude Belgen, de gemeentetijd, de eeuwenlange vreemde overheersing, de Belgische Revolutie en soortgelijke Vlaamse en Waalse nationale symbolen. De auteur heeft daarbij ge-

opteerd voor een exhaustief onderzoek van de socialistische pers. Spijtig genoeg is het overgebleven partijarchief relatief beperkt, zodat de interne besluitvorming in de schoot van de partijtop niet systematisch kon worden geanalyseerd. De auteur beperkt zich in feite tot een casusstudie van de BWP-federaties van Gent, Brussel en de Borinage. Daar de BWP een sterk gedecentraliseerde partij was, ligt deze aanpak voor de hand. Van Ginderachter gaat na hoe de eerste verkiezingen op basis van het Algemeen Meervoudig Stemrecht (AMS) in oktober 1894 in de BWP meteen een *communautaire* breuklijn bloot legden, die een onmiskenbare electorale tegenstelling tussen het klerikale Vlaanderen en het antiklerikale Wallonië reveleerde. Persoonlijk denk ik dat men toch meer belang mag hechten aan de door 'electorale rekenkunde' ingegeven politiek-opportunistische, -tactische en -strategische opties, zeker in de periode na de verovering van het AMS en de intrede van de BWP in tal van gemeente- en provincieraden en -besturen. In dit licht moet worden opgemerkt dat het relevant zou geweest zijn om de verschillende BWP-federaties van de provincie Henegouwen te onderzoeken.

Maarten Van Ginderachter staft zijn optie om de Boreinse federatie onder de loep te nemen door "het uitzonderingsstatuut van de Borinage als enige Waalse federatie waaraan een diepgravende monografie gewijd is" (p.28), doelend op het onderzoek van Jean Puissant. Door zijn analyse in hoofdzaak te beperken tot de houding van de Boreinse federatie, die zich van meetaf anti-Vlaams opstelde, blijft de relatie van de Henegouwse BWP tot de uitoefening van macht op het provinciale niveau spijtig

genoeg te zeer onderbelicht. Uiteraard wijst Van Ginderachter wel op de rol van Jules Destrée en diens houding tegenover de Gelijkheidswet of zijn ophefmakende *Lettre au Roi* van augustus 1912. Om diens pleidooi voor bestuurlijke scheiding goed te vatten, dient de reactie van de Henegouwse BWP echter gesitueerd te worden in het licht van de crisis van het Belgische constitutionele regime, die na de verkiezingen van 2 juni 1912 een hoogtepunt bereikte en de illusies over het bestaan van ‘*l’âme belge*’ de grond inboorde. De Henegouwse socialisten speelden in de ontknoping van deze crisis een cruciale rol. Onder impuls van de BWP, die vanaf 1895 samen met de liberalen het provinciaal bestuur in handen had, profileerde de provincie Henegouwen zich immers als een bijzonder actief en vooruitstrevend subaltern bestuur, dat zich tegen de homogeen-katholieke regering en diens politieke en vooral ook levensbeschouwelijke dominantie van het ‘vaderland’ afzette.

In Henegouwen streefde de BWP naar de uitbouw van wat men in feite een socialistische ‘substaat’ zou kunnen noemen. Zo bouwde de provincie onder meer een eigen onderwijsnet uit van technische en normaalscholen, naast de gemeentescholen die veelal onder voogdij van antiklerikale gemeentebesturen stonden. Maarten Van Ginderachter haalt de kwestie van de Henegouwse normaalscholen wel terloops aan (p. 323) zonder echter door te dringen tot het belang ervan. Na de invoering van het AMS kwam de schoolstrijd steeds meer in het teken te staan van de strijd om de controle van de vorming van het toekomstige massaelectoraat. De oprichting van pro-

vinciale normaalscholen kaderde in het streven van de BWP om zo een korps van leerkrachten op te leiden in kweekscholen, die zoveel mogelijk aan de controle van de katholieke regering en de kerk zouden worden onttrokken. De provincie Henegouwen wachtte al een aantal jaren op een officiële aggregatie van haar normaalscholen door de regering, toen de kwestie door de weigering van minister Dechamps in 1910 op de nationale agenda kwam te staan. De schoolstrijd was dus al hevig opgeflakkerd toen Frans Schollaert zijn wetsontwerp op de schoolbon in het voorjaar van 1911 indiende.

Maarten Van Ginderachter analyseert wel de opstelling van de BWP ten opzichte van het vaderland via de standpunten die de partij innam tegenover de Gelijkheidswet en de wetten op de hervorming van het leger of de overname van de Kongo, maar het is vreemd dat hij de langdurige besprekingen in het parlement over de onderwijsproblematiek en de opeenvolgende schoolwetsontwerpen links heeft laten liggen. Zowel het debat over het schoolbonontwerp als dat over de schoolwet-Pouillet – dat tot de langste parlementaire debatten tot dan toe behoorde – reveleert hoe zich vanaf 1910-1911 gestaag een crisis van het Belgische constitutionele regime ontplooidde, die in 1911-1912 (vanaf de val van de regering Schollaert door de parlementaire crisis over het schoolbon-ontwerp over de daaropvolgende gemeenteraadstot de wetgevende verkiezingen van respectievelijk oktober 1911 en juni 1912), tot een hoogtepunt kwam. Door zich echter op de Boreinse federatie te concentreren, komt de impact van deze crisis op de opstelling van de hele

Henegouwse BWP niet voldoende tot uiting, terwijl een aantal trends, die juist op gang komen in andere Waalse subregio's, zoals Charleroi en Luik, niet genoeg in beeld komen. Het is precies daar dat de interactie tussen liberale en socialistische wallinganten van de grond komt, gaande van het promoten van de culturele status van het Waals tot het oprichten van de eerste wallingantische congressen en het formuleren van voorstellen tot een politiek-institutionele reorganisatie van de Belgische staatsstructuur op provinciaal- of regionaal-autonomistische, administratief-separatistische of federalistische basis.

Figuren als de socialistische bestendig afgevaardigden P. Pastur en L. Caty, die hun beleid nochtans toelichtten in *L'action socialiste au conseil provincial du Hainaut, 1895 à 1907*, komen niet aan bod en worden zelfs niet vermeld. Maarten Van Ginderachter haalt wel tweemaal de standpunten aan van F. André, maar niet de korte tekst die deze ondervoorzitter en later voorzitter van de provincieraad van Hengouwen als reactie op de ontgoochelende verkiezingsuitslag van juni 1912 publiceerde over *La séparation administrative*. Merkwaardig is dat Van Ginderachter een aantal publicaties met voorstellen over regionalisering, administratieve scheiding of federalisme op provinciale basis blijkbaar niet heeft geconsulteerd en bij zijn analyse betrokken. Hoewel het enigszins gedateerd is, had het overzichtswerk van R. De Nolf over *Federalisme in België als grondwettelijk vraagstuk* hem hierbij van nut kunnen zijn. Het staat buiten kijf dat een meer diepgaande analyse van de opstelling van de BWP in het schoolpolitieke

debat ook heel wat inzichten over de samenhang/spanning tussen nationale en levensbeschouwelijke identificatie zou hebben opgeleverd.

Uit de analyse van Maarten Van Ginderachter blijkt hoezeer de Gentse socialisten – waarvan hij aantoonde dat ze zich via hun vaderlandse retoriek meer refereerden aan Vlaanderen dan aan België als vaderland – vasthielden aan (hun versie van) de Guldensporenretoriek in die mate dat men zich kan afvragen of dat andere Vlaamse socialisten niet danig op de zenuwen heeft gewerkt. Of het vertoog van de leidinggevende Gentse socialistische mandatarissen en opiniemakers representatief is voor de totaliteit van het Vlaamse socialisme, vergt zeker verder onderzoek en meer tijd. Toch had Van Ginderachter om evidente redenen kunnen refereren aan de bekende kritiek van August Vermeylen op de “ultraromantische patriotterij” en diens sterk ‘transcultureel’ gerichte toekomstvisie op de positie van de Vlaamse cultuur en identiteit in Europa. De jonge Vermeylen behoorde rond 1900 uiteraard niet tot de BWP-leiding, maar zijn kritische opstellen over de Vlaamse beweging getuigen van de participatie van intellectuelen aan het maatschappelijk debat. Het is dan ook vreemd dat de figuur van Vermeylen slechts één keer voorkomt in dit boek en dat de resonantie van zijn beide opstellen (*Kritiek der Vlaamsche beweging*, 1895; *Vlaamsche en Europeesche beweging*, 1900) niet worden behandeld. Men kan zich dan ook de vraag stellen welk het ‘soortelijk gewicht’ is van de verschillende onderzochte vertoogbronnen. Afsluitend kunnen we ons de vraag stellen of Vermeylens kritiek op termijn niet veel meer doorwoog

dan, bijvoorbeeld, Edouard Anseeles Grootnederlands geïnspireerde roman over 1830?

Roel De Groof

V. Culturele geschiedenis / Histoire culturelle

PASCAL GIELEN

«De Onbereikbare Binnenkant van het Verleden. Over de encenering van het culturele erfgoed»

Lannoo, 2007, 206 p.

Zoals in de meeste Europese landen is er ook bij ons de laatste jaren een sterke groei van de erfgoedsector te merken. Dit is ongetwijfeld een gevolg van allerlei evoluties die het leven sneller lijken te veranderen dan vroeger het geval was. De opkomst van multimedia en internet, de impact van de globalisering, mondiale verschuivingen van de politieke en economische krachtsverhoudingen, het zijn ontwikkelingen die het recente verleden sneller van ons doet wegglijden. De verhoogde interesse voor erfgoed en voor geschiedenis in het algemeen, wordt vaak opgesplitst in serieus en populair, vakliteratuur tegenover uitgaven voor een breed publiek. De academisch geschoolde historicus haalt daarbij in de regel zijn neus op voor de manier waarop de amateur in het verleden is geïnteresseerd. De mix van sensatie en nostalgie waarmee geschiedenis als cultuurproduct voor de gewone man aantrekkelijk wordt gemaakt, staat tegenover de zoektocht naar de objectieve waarheid van de historicus. Ontsluiting en presentatie van erfgoed voor een breed publiek wordt vaak met die popularisering

in verband gebracht. Bezoekers van musea en erfgoedinstellingen worden op hun subjectieve gevoelens aangesproken. Meer nog dan kennis van het verleden te willen bijbrengen, is de encenering van het culturele erfgoed er heden ten dage op gericht emoties los te weken, een stuk ervaring van het verleden te bewerkstelligen die meer met gevoel dan met verstand te maken heeft.

De representatie van het verleden is dan ook geen loutere zaak van historici meer. Er zijn in een tiental jaren tijd nieuwe professionele bemiddelaars tussen verleden en heden gekomen. Rondom de bescherming, ontsluiting en presentatie van erfgoed, gaande van eeuwenoude monumenten tot banale gebruiksvoorwerpen van enkele generaties terug, is een bloeiende professionele sector gegroeid, omkaderd door een actief politiek beleid en navenante financiële ondersteuning. In *De Onbereikbare Binnenkant van het Verleden* doet Pascal Gielen verslag van zijn jarenlange onderzoek naar de encenering van het culturele erfgoed. Zijn analyse van de presentatie en receptie van zowel historisch als artistiek erfgoed in een tiental erfgoedinstellingen in heel Vlaanderen is geschraagd op enkele begrippen die ook theoretisch worden uitgewerkt. Gielen noemt ze begrippen met een hoge resonantie in erfgoedland: nostalgie, evenement, identiteit of behoren en de receptie van het erfgoed door het publiek. Het zijn begrippen die niet meteen aansluiten bij traditioneel historisch onderzoek. Denken we maar aan de afkeer die het objectivistische streven naar de historische naakte waarheid, tegenover een begrip als nostalgie heeft.

Pascal Gielen is in de eerste plaats een cultuursocioloog, geen historicus. Hij is evenzeer geïnteresseerd in historische documenten of artefacten als in de manier waarop die worden gepresenteerd en bekeken / ervaren door de bezoeker. Zijn benadering van erfgoed en geschiedenis biedt voor historici dan ook een frisse kijk op de relatie heden versus verleden. Daarbij is hij niet gefocust op de kenbaarheid, op de cognitieve beheersbaarheid van het verleden, waarvan het historische metier is doordrongen. Samen met Rudi Laermans had Gielen in 2005 al een aantal boeiende essays over deze thematiek gepubliceerd (Pascal Gielen, Rudi Laermans, *Cultureel Goed. Over het (nieuwe) erfgoedregiem*, Lannoo 2005). Zijn nieuwe boek is gesteund op cultuursociologisch veldwerk, meer bepaald de observatie van activiteiten in tien erfgoedinstellingen en enkele honderden diepte-interviews met bezoekers. Vanuit zijn analyse van de presentatie en perceptie van erfgoed constateert hij dat er in de erfgoedsector een ander kennisregiem geldt, een belevingsregiem waarbij de afstandelijke wetenschappelijke benadering wordt verlaten voor een meer direct contact met artefacten uit het verleden. Hij gaat daarbij uit van een kloof tussen de historische wetenschap en het erfgoedregiem, een kloof die in sommige gevallen wel overbrugd kan worden. Het wetenschappelijke hoeft niet per se te staan voor de overdracht van louter objectieve, verstandelijke, dorre kennis van het verleden maar kan soms ook succesvol geïntegreerd worden in een erfgoedpresentatie.

Alhoewel Pascal Gielen verslag doet van een cultuursociologisch onderzoek, geeft hij zijn boek een titel die bijzonder prikkelend

is voor historici die geïnteresseerd zijn in de theoretische fundamenteën van hun discipline, meer bepaald de epistemologie, de mogelijkheden en beperkingen bij het verwerven van kennis over het verleden. Er is niet alleen die titel, het boek is doortrokken met geschiedtheoretische reflecties, statements en stellingnames. Niet dat de auteur zich daarvan helemaal bewust is, want de argumenten en conclusies over de onbereikbaarheid van de binnenkant van het verleden of de uitleg over de verschillen tussen de kennisregimes van erfgoedsector en het historische onderzoek, worden nauwelijks geschiedtheoretisch of filosofisch onderbouwd. Dat is jammer, net omdat de auteur met zijn methode van de diepte-interviews ook zijn onderwerp – de ervaring van het verleden door de erfgoedrecipient – in de (filosofische) diepte leek te willen doorgronden.

Zonder dat hij er zich van bewust is of er expliciet melding van maakt, sluit het boek naadloos aan bij een belangrijke ontwikkeling in de geschiedtheorie, die ook in de geschiedschrijving haar weerslag kent. Na bijna een eeuw van fixatie op de vraag naar de representabiliteit van de geschiedenis in taal en verhaal, wendt de geschiedtheorie – in het spoor van de algemene filosofie – zich het laatste decennium meer op de subjectieve ervaring van het verleden. Een van de toonaangevende theoretici, Frank R. Ankersmit, stelt daarbij dat waardevolle wetenschappelijke geschiedschrijving vaak uitgaat van een emotionele ervaring van het verleden, van een waarlijk contact met een stuk geschiedenis. Geschiedenis als academische en wetenschappelijke

discipline heeft haar geboorteplaats in deze soort ervaring, in dit 'belevingsregime', om Pascal Gielens term te gebruiken. Overtuigende voorbeelden daarvan analyseerde Ankersmit in het recent in het Nederlands verschenen *De sublieme historische ervaring* (Groningen 2007). Het leidt ons te ver om in het kader van deze summiere recensie hier dieper op in te gaan, maar het minste waar we op kunnen duiden is dat de scheiding tussen verschillende kennisregimes – belevingsregime versus wetenschappelijk regime – een resultaat is van het naïeve realisme, de onbezonnen ontologie van waaruit vele historici hun onderzoeksobject benaderen, een zinsbegoocheling van waaruit historici, als quasi-Hegeliaanse transindividuele subjecten, geloven wetenschap te bedrijven.

Pascal Gielen doceert kunstsociologie aan de universiteit Groningen, waar zijn collega Frank R. Ankersmit de leerstoel voor geschiedtheorie bemant. Met een coryfee als Ankersmit in hun rangen is deze universiteit uitgegroeid tot een belangrijk centrum voor geschiedtheorie, met name met betrekking tot de reflectie op de relatie tussen heden en verleden. Gielen deelde me mee het werk van Ankersmit wel degelijk te kennen. Des te jammer is het dat hij er geen gebruik van maakt en zelfs niet vermeld, en bijgevolg blijft steken in een naïef en misleidend dualisme van subjectieve beleving tegenover wetenschappelijke kennis van het verleden.

Willem Erauw

VI Histoire sociale / Sociale geschiedenis

CARL DEVOS & PATRICK HUMBLET (EDS.)
**«Arbeid vs. kapitaal. Een kwarteeuw
staking(srecht)»**

Gent, Academiapress, 2007, IX + 214 p.

Op 21 december 1981 velde het Hof van Cassatie het arrest De Bruyne, een mijlpaal in de evolutie van het stakingsrecht en het collectief arbeidsrecht in België. Dit arrest bevestigde niet alleen dat werknemers het recht hadden om te staken en om die reden niet konden ontslagen worden, maar voegde daar nog aan toe dat het ging om een individueel recht dat niet het monopolie was van de meest representatieve vakorganisaties; die laatste zijn nochtans de ruggengraat van het Belgische stelsel van collectieve arbeidsverhoudingen. Dat het arrest als baanbrekend kan worden beschouwd heeft ermee te maken dat in de loop van de 20ste eeuw de wetgever zich op de vlakte hield wanneer het erom ging de staking te reglementeren. Die interventies dateren dan nog uit de periode onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog : de burgerlijke mobilisatie van Achiel Van Acker (een stakingsverbod) en de wet van 19 augustus 1948 op de prestaties van algemeen belang in vreedstijd, die ervoor zorgt dat in geval van staking essentieel geachte activiteiten voor het behoud van het productieapparaat (bv. beletten dat een hoogoven uitdooft) toch verzekerd blijven. Specifiek aan deze regeling is dat de verantwoordelijkheid bij de sociale gesprekspartners en niet bij de staat wordt gelegd.

Het arrest De Bruyne had betrekking op een conflict in de Antwerpse petroleum-

industrie (SIBP). De werkgever betwiste het recht van De Bruyne om deel te nemen aan een spontaan uitgebroken staking omdat hij als syndicaal afgevaardigde de plicht zou hebben de sociale vrede te bewaren. De Bruyne werd ontslagen, vocht het ontslag aan en kreeg uiteindelijk gelijk. Het arrest vierde vorig jaar zijn vijftiende verjaardag, reden voor de vakgroep sociaal recht en het Instituut voor Politieke Besluitvorming en Conflictmanagement van de Gentse universiteit om er een studienamiddag aan te wijden, waarvan dit kleine boek de neerslag vormt. In die vijftiende jaar is de maatschappelijke aanvaarding van de staking sterk geëvolueerd. Denken we maar aan het proces dat onlangs werd ingespannen door passagiers die gestrand waren op de luchthaven van Zaventem door een stakingsactie die de geplande vakantie in het water deed vallen en de alsmar luider klinkende vraag naar een minimum dienstverlening bij stakingen in de openbare sector. In die vijftiende jaar is ook de betekenis van de staking veranderd, onder meer door de globalisering en de voortschrijdende Europese integratie.

Redenen genoeg dus om de referaten van de studiedag uit te geven en de resultaten zo te presenteren dat ze eveneens toegankelijk zijn voor een publiek van niet-specialisten. Dat is ook de doelstelling van de samenstellers. De auteurs zijn juristen en politicologen, specialisten op het gebied. Tine Boucké (politicologe) neemt vanuit een eerder theoretisch perspectief de machtspositie van de Belgische vakbonden onder de loupe. Haar collega Kurt Vandaele geeft een overzicht van de stakingen in België sinds de jaren

1970. De Antwerpse jurist Marc Rigaux, die in 1979 een standaardwerk publiceerde over de staking schetst een overzicht van het collectief actierecht sinds 1981. Zijn collega Patrick Humblet (UGent) geeft een overzicht van alle wetgevende initiatieven om de staking te reguleren. De bundel wordt afgesloten met een bijdrage van jurist Filip Dorsssemont (Universiteit Utrecht en KU Leuven), die het arrest bekijkt vanuit een rechtsvergelijkend perspectief en vooral ingaat op de impact van de Europese Unie op de staking binnen de nationale rechtsorde.

Deze bundel levert heel wat interessante inzichten op. In de eerste plaats op het feitelijke vlak. De gegevens die Kurt Vandaele samenbrengt over de stakingen sinds de jaren 1970 en de manier waarop hij ze verwerkt zijn nieuw. Marc Rigaux geeft een mooie synthese van de evolutie van het recht om te staken en het stakingsrecht sinds de jaren 1980. Patrick Humblet brengt een goed overzicht van alle wetsvoorstellen die werden gelanceerd om het stakingsrecht te beperken of integendeel ervoor te zorgen dat burgerlijke rechtbanken niet meer zo gemakkelijk kunnen worden ingezet om stakingen te bemoeilijken, zoniet onmogelijk te maken. Hij schetst de constantes : ook al wees Jean Gol erop dat het weinig zin had te beginnen aan een beperking van het stakingsrecht, kwamen de voorstellen in die richting, die soms neerkwamen op het herinvoeren van het artikel 310 SWB, dat in 1921 werd geschrapt, uit liberale hoek. Voorstellen om de staking te beschermen werden steevast ingediend door socialistische politici en in mindere mate door de Groenen. De christendemocratische fami-

lie manifesteerde zich op dit vlak helemaal niet. De auteur relateert het belang van deze initiatieven. Hij toont aan dat ze juridisch vaak rammelen en dus vooral moeten gezien worden als een 'signaal' aan de achterban.

In de bundel is veelvuldig sprake van de impact van globalisering en internationalisering en de impact ervan op de betekenis en het nut van de staking. Filip Dorssemont gaat in zijn bijdrage in op een heel concreet gevolg van met name de Europese eenmaking. Het beleid van de Unie is gebaseerd op liberalisering dus ook van de arbeidsmarkt. Stakingen kunnen in bepaalde gevallen beschouwd worden als een aantasting van het vrij verkeer van personen, zo blijkt uit een analyse van een aantal cases. Telkens moet aannemelijk gemaakt worden dat de belemmering van het vrij verkeer door het uitoefenen van het recht om te staken, zoals bepaald in de nationale wetgeving, proportioneel is. Dit geeft aan de rechterlijke macht een grote invloed, wat sommigen doet spreken van een "*gouvernement des juges*".

Niet alleen op het informatieve vlak is dit beknopte werk een aanrader voor iedereen die in de thematiek geïnteresseerd is en voor de historicus van de recente periode, het lange termijn perspectief dat in de meeste bijdragen gehanteerd wordt, is erg verhelderend; zelfs voor wie deze problematiek al een tijdje volgt. Zo wordt duidelijk waarom de werkgevers begonnen met het indienen van eenzijdige verzoekschriften bij de burgerlijke rechtbank om op te treden tegen stakers: het was vanuit hun perspectief een noodzakelijk alternatief na het arrest De Bruyne, dat hen een middel

ontnam om op te treden tegen stakers. Een andere vaststelling is de consistentie van het patronale eisenpakket, waarin loonkostbeheersing sinds de jaren 1970 centraal stond. Dat eisenpakket heeft geleidelijk zijn weg gemaakt zodat het paradigma van de productiviteit dat het overleg reguleerde sinds de jaren 1960 plaats maakt voor dat van de competitiviteit, waarvoor de staat zich garant stelt.

Het lange termijn perspectief laat ook zien hoezeer de maatschappelijke context rond de arbeidsverhoudingen in vijftig jaar veranderd is. De maatschappelijke acceptatie van de staking is vandaag veel kleiner dan in het begin van de jaren 1980. Dat is enigszins paradoxaal, want Kurt Vandaele toont goed aan dat de stakingsactiviteit vanaf de jaren 1990 een neerwaartse trend vertoont en we beland zijn op het niveau van de jaren 1960, het laagste van de twintigste eeuw. Bovendien is België in Europees perspectief geëvolueerd van een land met een matige naar een land met een zeer lage stakingsactiviteit. De tanende acceptatie van de staking heeft vooral te maken met het veranderende ideologisch-politieke klimaat, waarbij neoliberale opvattingen meer toonaangevend worden en met het groeiend aandeel van stakingen in de dienstensector zoals blijkt uit de analyse van Kurt Vandaele. Van stakingen in de dienstensector, zeker wanneer het gaat om openbare dienstverlening zoals het openbaar vervoer, hebben de burgers meer direct last dan van een staking in de industrie.

De analyse van de staking maakt heel wat onderliggende fundamentele ver-

schuivingen die zich de laatste vijftientig jaar geleidelijk hebben voltrokken en die verregaande maatschappelijke en politieke gevolgen hebben goed zichtbaar: verschuiving van de tewerkstelling en tertiairsering, grotere impact van de overheid in de arbeidsverhoudingen, zowel als partij als werkgever enz. Eén van de meest opvallende vaststellingen in dit verband is de noodzaak om de staking te zien in een breder perspectief en andere actievormen mee te nemen. Vandaar de pleidooien om niet alleen de staking, maar eerder de collectieve actie te reguleren.

Dit boek is mede door dit langetermijnperspectief relevant voor de historicus die de recente periode bestudeert en de visie van politicologen en juristen brengt nieuwe inzichten. Bij enkele punten kunnen vragen worden gesteld. De analyse van Tine Boucké is vanuit theoretisch oogpunt erg verhelderend, goed doordacht en stelt een aantal algemeen aanvaarde opvattingen over de crisis van de vakbonden in vraag, maar roept ook vragen of discussiepunten op. Dat is het geval met het hegemonisch worden van het neoliberalisme. Volgens dit artikel is dat het geval vanaf de jaren 1980. Kan dat wat België betreft wel hard gemaakt worden? In 1982 kwam weliswaar een rooms-blauwe regering aan de macht die sterk door het neoliberalisme werd beïnvloed maar dit kabinet hield het niet zo lang uit. Na 5 jaar kregen de socialisten opnieuw regeringsverantwoordelijkheid en dit voor een periode van 18 jaar, wat een heel andere situatie schiep dan in de buurlanden. Deze rooms-blauwe regering had bovendien een christendemocratische component die andere beleidsaccenten legde. Kurt Vandaele wijst in zijn bijdrage ook op de eerder bescheiden krimp van

de welvaartsstaat in België onder de neoliberale globalisering. Een conclusie die overigens ook naar voor komt in economisch historisch onderzoek verricht aan de UCL. Bovendien is het intellectuele klimaat in België minder getekend geweest door het neoliberalisme dan bijvoorbeeld in Nederland, waar de marktwerking veel verder en consequenter werd doorgevoerd. De precieze chronologie van de impact van het neoliberalisme in België verdient m.i. nog nader onderzoek, waar ook het punt kan worden meegenomen of het inderdaad zo is dat de institutionele inbedding van de vakbodem bij een neoliberale hegemonie gevaar loopt. Wat we nu vaststellen is dat de institutionele inbedding structureel niet ingrijpend verandert, maar dat de rol en functie die deze inbedding krijgt anders wordt en in de richting van het competitief corporatisme gaat.

Ook over de evolutie van de sociaaldemocratie roept deze publicatie vragen op. Tine Boucké geeft aan dat de sociaaldemocratie zich vanaf de jaren negentig meer en meer ging beroepen op het harmonie- of evenwichtsmodel. Dat was een breuk voor die beweging en voor de sociale bewegingen in het algemeen omdat de debatten binnen die bewegingen 'altijd geput hebben of vertrokken zijn' vanuit een conflictmodel. Deze laatste stelling is betwistbaar omdat de christelijke arbeidersbeweging dat net niet heeft gedaan en is uitgegroeid tot een heel succesvolle sociale beweging, zeker in België. Wordt de breuk hier niet te absoluut voorgesteld? De socialistische beweging is vertrokken van de ideologie van de klassenstrijd en was zeker in België sterk ouvriëristisch, maar er waren ideologische stromingen binnen de sociaaldemocratie die in een andere richting gingen, zoals

het demanisme in de jaren dertig en het 'moderne socialisme' voorgestaan door bv. Guy Spitaels in de jaren 1960-1970. Vooral de praktijk spoorde vaak niet met de ideologie van de klassenstrijd. Dat blijkt niet alleen uit de deelname aan het sociaal overleg, maar ook uit de steun en het begrip van de leiders van de sociaaldemocratie voor de moeilijkheden van de Belgische ondernemers in het algemeen en de holdings in het bijzonder en de inspanningen die geleverd werden op het vlak van bijvoorbeeld de steun aan de ontwikkeling van de Belgische buitenlandse handel door socialistische ministers, vanuit de opvatting dat ondernemers en werknemers een gedeeld belang hadden. Deze voorbeelden maken duidelijk dat er in de ideologie en de praktijk van de sociaaldemocratie aanknopingspunten voor harmoniedenken waren. Wel was dit harmoniedenken niet vanzelfsprekend en een bron van spanningen. Verklaart dit misschien ook waarom de christelijke arbeidersbeweging vandaag relatief beter lijkt stand te houden dan de sociaaldemocratie? Dit conflict is bij hen minder uitgesproken.

Kortom, dit boek is niet alleen interessant omdat het voor het eerst een synthese brengt van de recente geschiedenis van de staking, veel nieuwe feiten en inzichten aandraagt maar vooral omdat het nieuwe vragen en onderzoekspistes opent voor historisch onderzoek over de heel recente periode.

Dirk Luyten

LEX HEERMA VAN VOSS, PATRICK PASTURE,
JAN DE MAEYER (EDS.)
«Between cross and Class. Comparative Histories of
Christian Labour in Europe 1840-2000»
[International and Comparative Social History]
Bern, etc, Peter Lang, 2005, 399 p.

De christelijke arbeidersbeweging is in België een goed georganiseerde en goed uitgebouwde sociale beweging, die de vergelijking met de socialistische arbeidersbeweging zeer goed kan doorstaan. Dat is niet in alle landen zo: een sterke, apart gestructureerde christelijke arbeidersbeweging is zelfs eerder de uitzondering dan de regel. In de historiografie over de arbeidersbeweging komen de christelijke werknemersorganisaties er nogal bekaaid af in vergelijking met de socialistische en communistische arbeidersbewegingen. Die laatste zijn beter bestudeerd en voor sommigen is de christelijke arbeidersbeweging zelfs geen 'echte' arbeidersbeweging, omwille van haar structurele en ideologische band met de andere sociale klassen, dus ook met de burgerij.

Deze bundel heeft de ambitie die lacune op te vullen en aandacht te vragen voor de geschiedenis van de christelijke arbeidersbewegingen. Dit gebeurt aan de hand van op bronnenonderzoek gebaseerde *casestudies* enerzijds en op literatuur gesteunde comparatieve bijdragen anderzijds. De bundel bestrijkt de periode van het midden van de 19de eeuw tot de jaren 1970 van de 20ste eeuw. Geografisch ligt het zwaartepunt bij die West-Europese landen die een christelijke arbeidersbeweging gekend hebben. De meeste aandacht gaat uit naar België, Nederland, Duitsland, Frankrijk en Italië.

Eén artikel focust op Rusland, een ander op Oostenrijk en ex-Tsjechoslowakije. Groot-Brittannië wordt behandeld als voorbeeld van een land waar geen aparte christelijke arbeidersorganisaties tot stand kwamen, maar waar christenen zich manifesteerden of organiseerden binnen de dominante socialistische arbeidersbeweging. De houding van de katholieke hiërarchie komt aan bod in een aparte bijdrage. De meerderheid van de auteurs zijn specialisten in de geschiedenis van de christelijke arbeidersbeweging of kerkgeschiedenis, terwijl anderen een bredere visie hebben en onderzoek verricht hebben over andere arbeidersbewegingen en/of over de arbeidersklasse in het algemeen.

De inhoud van het boek samenvatten, en de nieuwe inzichten die eruit voortvloeien aanstippen is geen gemakkelijke opdracht, omdat de bijdragen sterk verschillen, zowel wat de benadering, de bewegingen (het gaat om katholieke, protestantse en christelijk-orthodoxe organisaties en om vakbonden en andere arbeidersorganisaties) als de onderzoeksvragen betreft. Bovendien is de toon van de bijdragen uiteenlopend: sommige artikelen ademen een militant antisocialisme en/of anticommunisme en lijken vooral geschreven te zijn om het geleden onrecht uit het verleden ongedaan te maken. Andere bijdragen zijn evenwichtiger. De meest overtuigende zijn die waar de parallel getrokken wordt met de socialistische arbeidersbewegingen. Tenslotte zijn de auteurs het niet altijd met elkaar eens en soms worden tegenovergestelde standpunten ingenomen. Zonder dat het altijd in het licht wordt gesteld schuift het boek een aantal debatten naar voor. Het lijkt

vruchtbaarder om een enkele ervan te bespreken en de meest innovatieve inzichten te presenteren en af te wegen.

Twee punten die vernieuwend zijn, beschouwd kunnen worden als rode draden in deze bundel en tegelijk beantwoorden aan de *common knowledge* en het aanvoelen over de christelijke arbeidersbeweging in een Belgische context zijn het grote belang van organisatie als verklarende factor voor de groei van de christelijke arbeidersbeweging en de distinctieve cultuur van de christelijke arbeidersorganisaties. De Belgische christelijke arbeidersbeweging is een solide, goed geoliede machine. Professionalisme en efficiëntie maken deel uit van haar zelfbeeld. Precies die sterke organisatie staat centraal in Carl Strikwerda's afsluitende bijdrage. Hij voert aan dat de christelijke arbeidersbeweging de concurrentie met de dominante socialistische rivaal aankon, die zelfs naar de kroon kon steken omdat van organiseren een prioriteit werd gemaakt. Als dat op het juiste moment gebeurt, zo luidt Strikwerda's these, kan een blijvende verankering in de arbeidersklasse worden verzekerd. Omdat de christelijke arbeidersorganisaties, en dan vooral de katholieke, sterk afhankelijk zijn van de katholieke kerk, hangt het succes van dit 'organisatorisch momentum' ook af van de houding van de elite en de kerkelijke overheid. De strategie kan alleen maar slagen als de katholieke elite bereid is de arbeiders autonomie te geven. Het conservatisme van de Franse katholieke elite verklaart de mislukking van het Franse katholieke syndicalisme op het einde van de negentiende eeuw. Ook de implicatie van de kerk zelf – voldoende priesters vrijmaken voor de proletarische

gemeenten – was een factor van belang omdat priesters in de opbouw van de organisatie een grote rol speelden. De mate waarin organisatie ertoe deed hing verder af van de syndicalisatiegraad : wanneer die laag was, zoals in België op het einde van de 19de eeuw, hadden christelijke organisaties meer kans op succes.

Carl Strikwerda's organisatie-these heeft ongetwijfeld verklarende kracht maar roept nieuwe vragen op. Waarom geldt die verklaring dan niet of minder voor de socialisten, zo kan men zich afvragen ? De katholieken namen in belangrijke mate het model van de socialisten over, dat, zeker in Gent, op het einde van de 19de eeuw een internationaal succes mocht worden genoemd. Speelde de wet van de remmende voorsprong een rol, in die zin dat de socialisten wat op hun lauweren gingen rusten ? Of waren de socialisten net een stimulerende factor, omdat ze door hun bestaan en onmiskenbaar succes het taboe dat op organisaties van arbeiders rustte doorbroken hadden ? Maakten ze het voor katholieke arbeiders daarom gemakkelijker eigen organisaties uit te bouwen, die, Strikwerda legt er sterk de nadruk op, in de praktijk niet veel anders handelden dan de socialisten en als het moest stakingen organiseerden, hoewel dat in strijd was met de eigen ideologie, die als distinctief element precies de klassensamenwerking had ? Bovendien dient ook de band gelegd met de staat en met de andere maatschappelijke en economische sferen, wat in dit boek weinig gebeurt : in vele bijdragen wordt de christelijke arbeidersbeweging gereïficeerd en de economische context is opvallend afwezig.

De betekenis van de staat wordt duidelijk in de kwestie van de 'syndicale vrijheid', die in dit boek op verschillende plaatsen opduikt, maar vaak in een polemisch kader en verengd tot syndicaal pluralisme. De socialisten streefden vaak naar een monopolie om de arbeidsmarkt helemaal te kunnen controleren. De christelijke arbeidersbeweging verzette zich hier begrijpelijkerwijze tegen omdat, wanneer de krachtsverhoudingen zouden spelen, de christelijke arbeidersorganisaties geheel gemarginaliseerd dreigden te worden. Een cruciale fase in die ontwikkeling was de periode net na de Eerste Wereldoorlog, toen de organisatiegraad spectaculair steeg, vooral ten voordele van de socialistische arbeidersorganisaties. Hier trad de staat actief op door de syndicale vrijheid te waarborgen en de overlevingskansen van de christelijke organisaties te vrijwaren. De rol van de staat zou verder toenemen met de uitbouw van de fundamenten van de welvaartstaat. Dat was het geval met de werkloosheidsverzekering in de jaren 1930, die vooral voor de christelijke vakbond een groeifactor zou worden. Hoewel Carl Strikwerda besluit dat '*institutions matter*' en aansluit bij het recente sociologisch onderzoek, ziet hij dat verband vooral in de richting van de beïnvloeding van de staat door christelijke arbeidersorganisaties en veel minder omgekeerd. Vraag is waarom de staat na de Eerste Wereldoorlog de christelijke arbeidersbeweging in bepaalde landen wou beschermen. Politieke druk en politieke compromissen zijn een voor de hand liggende verklaring, maar de duurzaamheid van het arrangement, dat in België tot vandaag overeind blijft, suggereert dat ook naar structurele factoren moet worden gezocht.

Het einde van de Eerste Wereldoorlog stelde de liberale maatschappelijke ordening in vraag, met name op het vlak van de verhouding tussen politiek en economie. Dit impliceerde een wijziging van de functies van de staat. Hij kreeg er sociaal regulerende taken bij en de arbeidersbeweging werd indirect deel van de staat, kon daardoor haar economische impact vergroten, wat voor de ondernemers een nieuwe, potentieel bedreigende situatie creëerde, waarvan ze de gevolgen moesten zien in te perken. Het behoud van de sociale stabiliteit, een essentiële taak van de staat, diende met andere middelen verzekerd te worden. Christelijke arbeidersorganisaties bewegingsruimte geven was in die optiek niet alleen een kwestie van rechtvaardigheid, maar ook van het creëren van een tegengewicht voor de socialistische arbeidersbeweging. Hoewel de Belgische economische elite de eerste jaren na de Eerste Wereldoorlog vooral zaken moest doen met de socialistische vakbond – het ACV was het kleine broertje en was niet altijd en overal in het overleg vertegenwoordigd of speelde er een ondergeschikte rol – hield ze toch sterk vast aan het organisatorisch pluralisme. Deze houding had zowel praktische, ideologische als structurele achtergronden. Praktisch omdat de werkgevers te maken hadden met twee organisaties, wat meer tactische manoeuvreerruimte bood. Ideologisch omdat het ging om organisaties die principieel de klassenverzoening nastreefden. En structureel omdat, zoals ook Carl Strikwerda benadrukt, de christelijke arbeidersbeweging een institutionele band had met andere sociale groepen. Dit arrangement werd in de loop van de jaren 1930 en na de Tweede Wereldoorlog steeds verder uitgediept en leidde tot een situatie

waarbij de sociale politiek zaak werd van een taakverdeling tussen de staat en sociale organisaties op levensbeschouwelijke basis. Bij de promotie van dit model speelde de christelijke arbeidersbeweging een sleutelrol en zij haalde er ook het meeste profijt uit. De staking van 1936 was een breekpunt. ACV-leden participeerden op grote schaal – wat overigens ook gevolgen had voor de ideologische opstelling, omdat de leiding zich bewust werd van de gevaren van een te strak corporatisme voor het voortbestaan van de vakbond – en het ACV werd vanaf dan ook een meer assertieve partner in het overleg. De crisis van de jaren 1930 en de massale werkloosheid leidden tot een stijging van de ledentallen die in de eerste plaats het ACV ten goede komt en zich vooral doorzette op het einde van de jaren 1930. Dit inspireerde de organisatie overigens om een door de staat georganiseerde verplichte werkloosheidsverzekering af te wijzen. Bij de uitbouw van de sociale zekerheid na 1944 werd vastgehouden aan de taakverdeling tussen de staat en de sociale organisaties. Dit Belgische voorbeeld toont aan dat de factor organisatie inderdaad van doorslaggevend belang is, maar dat daarbij de band moet worden gelegd met de staat en met diens specifieke belangen, zeker in de 20ste eeuw omdat die toen meer vervlochten raakte met de maatschappij. Jan De Maeyer wijst overigens wel op het belang van politieke interventies als groeifactor voor christelijke arbeidersorganisaties in hun ontstaansfase: politieke interventies stellen hen in staat zich verder te ontwikkelen en het stadium van kleine organisatie achter zich te laten.

In Jan De Maeyers bijdrage staat evenwel het culturele centraal. Centrale these is

dat de christelijke arbeidersorganisaties kunnen bestaan en groeipotentieel hebben omdat hun ideologie, programma en aanpak beantwoordt aan de mentaliteit en opvattingen van een deel van de arbeidersklasse. Op basis van onder meer recent sociologisch onderzoek wijst hij op een bepaald cultureel conservatisme dat de arbeidersklasse typeert en dat goed aansluit bij kernwaarden van de christelijke arbeidersbeweging, zoals eigendomsverwerving, een arbeids-ethiek gecombineerd met een verantwoordelijkheid voor het gezin, soberheid en respect voor het gezin en de werkgever. Ook behoefte aan stabiliteit en aarzeling tegenover teveel verandering horen daarbij. Ook dat sluit aan bij het aanvoelen in de verschillen die vandaag in België bestaan tussen de socialistische en de christelijke arbeidersbeweging. Hoewel de doelstellingen en de actiemiddelen van bijvoorbeeld het ACV en het ABVV grotendeels dezelfde zijn gaat het om andere werelden, met een andere habitus. Het is wellicht ook de verklaring waarom de pogingen van de socialistische partijen om via 'doorbraak'-acties een deel van de achterban van de christelijke arbeidersbeweging naar zich toe te trekken mislukt zijn en op een ander niveau, waarom, althans in Vlaanderen, de pogingen van Agalev om een structurele band te leggen met het ACW weinig succesvol zijn gebleken. Toch een kanttekening. Hoe groot was die groep? Naast deze groep bestonden er ook arbeiders die er heel andere, rebelse opvattingen op nahielden. Hoe groot waren beide groepen en waar lagen de sociologische breuklijnen? Om die vraag te beantwoorden zal toch een beroep moeten worden gedaan op sociologische

analyse, hoewel het belang ervan in deze bundel wat wordt geminimaliseerd. Bovendien was er zeker op het einde van de 19de eeuw maar bijvoorbeeld ook na de Eerste en Tweede Wereldoorlog sprake van een beschavingsoffensief, precies om de arbeiders de waarden waarvan sprake bij te brengen. Vraag is in hoeverre het cultureel conservatisme ook niet het resultaat was van dit beschavingsoffensief, waarvan de christelijke arbeidersorganisaties één van de instrumenten waren en hoe de samenhang tussen beide precies lag.

In deze bundel gaat aandacht uit naar de ideologie van het christelijke arbeidersorganisaties, ook al oordelen de auteurs verschillend over het belang van deze factor. In het algemeen wordt die ideologie wat weinig uitgediept en bepaalde appreciaties zijn moeilijk vol te houden. In de bijdrage over de 'rode terreur' in Oostenrijk en ex-Tsjechoslowakije wordt het socialistisch fanatisme primair ideologisch verklaard: socialisten beschouwen zich als dragers van een historische missie, die hen vanuit het marxisme was ingegeven. De auteurs schijnen voorbij te gaan aan de ideologische gedrevenheid van de leiders van de christelijke arbeidersbeweging, een gedrevenheid die religieus geïnspireerd was en vaak veel meer uitgesproken was dan bij de socialistische familie, waar onder invloed van de praktijk pragmatisme en directe lotsverbetering een steeds grotere rol gingen spelen.

De impact van de ideologie wordt te weinig uitgewerkt op het punt van de houding tegenover de parlementaire democratie. Sommige auteurs gaan hier wat licht overheen, terwijl anderen het enkel zien als een kwestie van de houding tegenover

het opkomende en gevestigde fascisme. Deze problematiek gaat echter dieper en heeft te maken met de ideologische onderstroom waaruit de katholieke arbeidersorganisaties hun inspiratie haalden. Het gaat om een antiliberalisme, dat de centrale waarden van de Verlichting, in de eerste plaats het individualisme ter discussie stelt. Hoewel, zoals in de inleiding aangestipt, dit antimodernisme aan belang inboette in de loop van de 20ste eeuw, speelde het zeker in het interbellum nog een doorslaggevende rol en verklaart het mee de soms dubbelzinnige opstelling tegenover het fascisme. De stelling die in de inleiding wordt verdedigd dat de christelijke arbeidersbeweging “a ‘modern’ actor (was) in every respect” (p. 48), vooral omdat ze voor haar ontwikkeling kon profiteren van de centrale waarden van de Verlichting lijkt me wat te lineair. Ze gaat voorbij aan het sterke antiliberalisme dat de christelijke arbeidersbeweging in het interbellum nog kenmerkte en waaraan ze ook nadien, zeker in België nog lang vasthield, ook al veranderde de concrete inhoud ervan. Te lineair ook omdat de modernisering gebroken werd tijdens de Tweede Wereldoorlog, wanneer de christelijke arbeidersbeweging in grote mate en vrij lang open stond voor de Nieuwe Orde-opvattingen, die niet met fascisme kunnen worden gelijkgeschakeld, maar een negatie betekenden van de democratie. Bij de bevrijding bleven hier nog sporen van over, met name het pleidooi voor een vrij autoritair corporatisme als sociaal ideaal.

In het lijstje van de waarden van de Verlichting in de inleiding ontbreekt het individualisme. Dat is niet zonder belang: het is de centrale waarde van het liberalisme,

die de christelijke arbeidersbeweging niet alleen ideologisch afwijst: die afwijzing is ook deel van de distinctieve cultuur van de christelijke arbeidersbeweging, die in vele van de bijdragen in deze bundel centraal staat. Hier ligt ook een ideologisch verschilpunt met de sociaaldemocratie, althans met een hoofdstroom binnen die beweging. De sociaaldemocratie is zoals Donald Sassoon aantoonde, te zien als een ideologische radicalisering van het politiek liberalisme. De christelijke arbeidersbeweging liet in het interbellum overigens niet na deze verwantschap in de verf te zetten en aan te klagen.

Met de praktijk van de moderniteit had de socialistische arbeidersbeweging een andere band dan in de inleiding wordt gesteld. Verwerping van de moderne maatschappij en zijn liberale waarden is geen geheel adequate omschrijving. De verhouding die de socialisten met het kapitalisme hadden was veel complexer en niet altijd en in alle opzichten negatief. De socialisten vonden bijvoorbeeld met gemak en zonder veel reserves aansluiting bij de rationalisering van de arbeid na de Eerste Wereldoorlog. Daar kunnen verschillende redenen voor worden aangehaald zoals *Realpolitik* en de bereidheid om de kosten van de nieuwe sociale wetgeving betaalbaar te houden. Wat ook meespeelde was een materialistische visie op arbeid en economische ontwikkeling: arbeid moet zo efficiënt mogelijk worden ingezet en het socialisme veronderstelt een steeds verder doorgedreven ontwikkeling van de productiekrachten (ook Lenin bewonderde het Taylorisme). Tegen het corporatisme gebruiken sommige socialistische leiders het argument dat het de economische ontwikkeling te

zeer belemmerde en een rem zette op de vrijhandel, voorwaarde voor economische groei. Na de Tweede Wereldoorlog zou de socialistische beweging die ontwikkeling van het kapitalisme verder ondersteunen en gaandeweg zien als een voorwaarde voor haar succes.

De christelijke arbeidersbeweging wees de rationalisering van de arbeid niet af, maar plaatste bij momenten toch kanttekeningen bij deze ontwikkelingen vanuit een christelijk-personalistische visie. Wellicht is dat ook een verklaring voor het succes van een beweging die, precies vanuit die ambigüiteit, haar aantrekkingskracht kon vergroten door de moderniteit te begeleiden, maar nooit onvoorwaardelijk en op bepaalde momenten afstand kon nemen vanuit een sterke ideologische onderstroom, met pre-moderne kenmerken die als antikapitalistisch kon worden gerepresenteerd. Het corporatisme speelde die rol in de jaren 1930. De steeds meer doorgedreven rationalisering van de arbeid in die periode lokte kritiek uit van de top van het ACV, precies vanuit een christelijk-personalistische visie. Hetzelfde gebeurde na de Tweede Wereldoorlog wanneer het paradigma van de verdeling van de vruchten van de productiviteit tot spanningen met de achterban leidt. Kortom, de band met de moderniteit is veel complexer dan hier wordt aangegeven en een systematische vergelijking met de socialistische arbeidersbeweging zou hier verhelderend kunnen zijn.

Dirk Luyten

GREGORY VERCAUTEREN

«In naam van de sociale vooruitgang. De rol van de overheid in het sociaal overleg in België (1944-1981)»

Leuven, Voorburg, Acco, 2007, 377 p.

Het sociaal overleg is nog steeds één van de pijlers van het Belgisch politiek systeem. Historici hebben zich al gebogen over het ontstaan en de evolutie ervan en hebben het beeld dat werd bepaald door sociale wetenschappers en juristen kunnen corrigeren. Één component is echter opvallend buiten het onderzoek gebleven : de staat. Het onderzoek heeft een uitgesproken sociale invalshoek, of is toegespitst op de organisaties die aan het overleg deelnemen (vakbonden en patronale organisaties). De staat is een ondergeschoven kindje : hij werd bestudeerd binnen het krachtenspel tussen de organisaties, maar was nog niet het voorwerp van systematisch onderzoek.

De studie van Gregory Vercauteren, een handelseditie van een proefschrift dat tot stand kwam in het kader van een onderzoeksproject van het Vlaams-Nederlands comité voor Nederlandse Taal en Cultuur over de ontwikkeling van de overlegeconomie in Nederland en Vlaanderen-België, wil hierin verandering brengen. Vercauteren bestudeert de rol van de overheid in het sociaal overleg in België tussen 1944 en 1981, tussen de uitbouw van het institutioneel raamwerk na 1944 tot aan de vervanging van het Keynesiaanse door het neoliberale beleidsparadigma.

Het boek is chronologisch opgebouwd. In vier hoofdstukken wordt de hele periode bestreken, voorafgegaan door

een samenvatting van de evolutie tussen 1886 en 1944 en een inleidend theoretisch hoofdstuk waar de relevante sociologische en politicologische literatuur wordt gepresenteerd. De auteur gebruikt vooral het verzuilingsonderzoek, het neocorporatisme en het beleidsleren.

De publicatie brengt een massa nieuwe feiten en stelt het beeld van de overleg-economie op een aantal punten bij. Op andere vlakken worden bevindingen uit het vroegere onderzoek bevestigd en verder concreet ingevuld. Zo toont de auteur heel goed aan dat de overleg-economie de conflicten niet deed verdwijnen. Daarmee bevestigt hij ouder onderzoek. Met name de jaren 1944-1950 waren zeer woelig en ook in de jaren 1950 grepen arbeiders en bonden nog veelvuldig naar het stakingswapen. Het is evenwel voor het eerst dat het concrete functioneren van het nationaal interprofessioneel en vooral sectoraal sociaal overleg na de Tweede Wereldoorlog in kaart wordt gebracht. Dat leidt tot verrassende conclusies. Zeker tot in de jaren 1960 liep het overleg nog grotendeels zoals in het interbellum: onregelmatig, eerder gedecentraliseerd en met een beperkte rol voor de sector. In de paritaire comités werden minimale afspraken gemaakt, die verder werden ingevuld in de bedrijven. Ook op een ander vlak is er continuïteit met het interbellum: het ABVV en een deel van de werkgevers waren niet geïnteresseerd in een verdere institutionalisering van het overleg en konden zich vinden in de eerder empirische werking ervan.

De auteur gaat ook uitgebreid in op de politisering van het ministerie van Arbeid, dat het toneel werd van een strijd tussen

ACV en ABVV en door de werkgevers gezien werd als een bastion van de vakbeweging. Het ministerie speelde een niet te onderschatten rol in het propageren van de sociale vooruitgang, die uitgroeide tot het beleidsparadigma van de sociale politiek in die periode. Ook de articulatie tussen de overleg-niveaus en de betekenissen van het nationale interprofessionele niveau worden verhelderend uit de doeken gedaan. Hoewel de focus aan syndicale zijde ligt bij de twee grote vakbonden, maakt de auteur duidelijk dat de liberale vakbond soms kon wegen op het systeem, zij het dat deze bond vooral als een stoorzender werd gezien door de andere. De opname van de organisatie in het overleg door de liberaal-socialistische regering Van Acker leidde tot scherpe conflicten met de twee grote bonden. De symbiose met de liberale partij bleek erg groot, wat dan weer de geringe graad van verzuildheid van de liberale beweging nuanceert. Het is pas met de oprichting van de PVV/PLP dat de band met de vakbond losser werd.

Interessant is ook de vergelijking die de auteur maakt met Nederland. Die vergelijking gebeurt op een systematische wijze in het algemeen besluit en punctueel in de verschillende hoofdstukken.

Het boek is gebaseerd op extensief bronnenonderzoek. Dit geldt niet alleen voor de organisaties die aan het overleg deelnamen, maar ook kreeg de auteur inzage in de verslagen van de paritaire comités en de nationale arbeidsraad.

Kortom dit werk vergroot onze kennis van het sociaal overleg omdat de auteur, als één van de eersten, ingaat op de werking van

het overleg in het algemeen en de paritaire comités in het bijzonder. Het vormt een onmisbare schakel in onze kennis van het Belgische sociale model.

Dat precies hier het vernieuwende karakter van het boek moet worden gezocht is wat paradoxaal. Waar volgens de titel het accent ligt op de overheid, komen we veel meer te weten over het overleg en de interactie tussen de partners dan over de rol van de overheid zelf. Dat vloeit voort uit de reële verhoudingen, waarbij de overheid het vaak moest afleggen tegen de organisaties zoals de auteur aantoont. Algemeen werkt het minder uitgesproken etatisme in België in vergelijking met Nederland door. Het lijkt dat de visie op die zwakke staat ten dele ook voortvloeit uit het gekozen politologische/sociologische model. Gregory Vercauteren steunt uiteindelijk heel sterk op het Leuvense verzuilingsonderzoek en de staat komt in zijn visie naar voren als een strijdperk van de partijen en de zuilen. Op de politisering van het ministerie van Arbeid, waarvan de socialisten de aanstichters zijn, ligt sterk de nadruk en die politisering fungeert nogal eens als het sluitstuk van de verklaringen die de auteur aandraagt.

In het algemeen besluit beschrijft de auteur de overheid als een arena waarbinnen de belangengroepen elkaar bekampen om macht te verwerven (p. 311). In die visie wordt de eigen rol van de overheid, die niet alleen bestaat uit de uitvoerende en wetgevende macht, waar hier heel sterk de nadruk op ligt, maar ook uit de administratie, sterk naar de achtergrond verdrongen. In het verzuilingsonderzoek waarvan de auteur gebruik maakt wordt de staat niet geproblematiseerd als aparte

entiteit (p. 6). Door op dat model te steunen ziet hij de overheid zeer sterk door de bril van de organisaties en ligt zijn benadering volledig in de lijn van de dominante visie in de literatuur over de sociale politiek in België, waar het organisatieperspectief en het zuilenschema domineren. Zelfs als gekozen wordt voor de verzuilingsliteratuur als interpretatiekader hoeft dat niet zo te zijn.

De verzuilingsliteratuur heeft meerdere stromingen. Naast de dominante waar Gregory Vercauteren gebruik van maakt, is er ook het model dat de Nederlandse politicoloog/historicus Siep Stuurman in 1983 ontwikkelde en dat een heel ander perspectief biedt. Stuurman zag verzuiling als deel van de vorming van de Nederlandse staat. Zijn werk krijgt in België echter weinig aandacht en in dit boek al helemaal niet.

Nog afgezien van de gekozen theoretische invalshoek maakt het materiaal dat Gregory Vercauteren verzameld heeft het mogelijk de rol van de staat in het overleg veel meer te bevragen en te problematiseren. Zo blijken er twee krachten aan het werk te zijn geweest die streefden naar de versterking van de staat : de socialistische beweging en de CVP, zij het dat ze beiden in een verschillende richting gingen en verwijzen naar andere functies van de staat. De socialisten wensten de staat een actievere rol te laten spelen in het overleg en terug te grijpen naar de techniek van de nationale arbeidsconferentie (NAC). De NAC was in de jaren 1930 en na de Tweede Wereldoorlog nuttig geweest, maar was ook op zijn grenzen gestoten en werd door politici niet meer beschouwd als een efficiënt instrument

van pacificatie en arbeidsmarktregulering. Ook aan katholieke zijde voelde men er om ideologische redenen weinig voor en evenmin de werkgevers waren ermee gediend. In de ogen van de socialisten kon het een middel zijn om voordelen in de wacht te slepen voor alle werknemers, zonder de omweg van parlement en regering, wat immers zou betekenen dat de vakbond aan macht zou inboeten. Een andere, wellicht meer doorslaggevende reden om het instrument van de NAC af te wijzen is het specifieke, enigszins 'staatsondermijnende' karakter ervan. Waar het overlegsysteem structureel gericht is op het behoud van de sociale vrede ligt dat voor de NAC anders. NAC's zijn ofwel een antwoord op een groot conflict/conflictdreiging van de zijde van de arbeiders of worden bijeengeroepen na syndicale druk en worden zo een syndicale eis. Daarbij geeft de staat de regie uit handen aan de vakbeweging, terwijl het hele neocorporatieve systeem er precies was op gericht de vakbeweging duurzaam te integreren in een kapitalistisch systeem dat functioneerde volgens fordistische beginselen. De perikelen rond de NAC duiden op disfuncties in het overleg, in die zin dat het niet in staat bleek de sociale vrede te handhaven en de loonstrijd geheel te institutionaliseren. Na de Tweede Wereldoorlog was een stakingsverbod (burgerlijke mobilisatie) nodig, ingevoerd door de socialist Achiel Van Acker, om de stakingen enigszins binnen de perken te houden.

Dat leidt naar de tweede poging om de staat een grotere rol te laten spelen, een moment waar de CVP het voortouw neemt. Na de stakingen tegen de Eenheidswet werd geprobeerd het recht om te staken in te

perken. Dat gebeurde in het kader van het overleg, maar daar konden slechts partiële resultaten worden geboekt. Tegelijk werd een beroep gedaan op het strafrecht, met de 'wetten op de ordehandhaving'. Hier speelde de staat wel een prominente rol en ze deed dat met de zege van en onder impuls van de CVP, die hier afstand nam van haar anti-etatisme. Uit het boek blijkt overigens dat de CVP voor het VBO de belangrijkste partner was om haar eisen politiek te vertolken. Dat die partij naast haar verzuilde gezicht ook een etatistische kant had blijkt ook uit de beslissende rol die de CVP speelde in de verspreiding en toepassing van Keyensiaanse denkbeelden in België. Deze partij zorgde ook voor de creatie van de instituties noodzakelijk om het Keyensianisme in de praktijk te brengen, een proces dat werd in gang gezet in de late jaren 1950. De kwestie van het etatisme is dus wat complexer dat uit de lectuur van dit boek zou kunnen blijken. Wat deze studie aan het licht brengt is een heel specifieke relatie tussen de CVP en de staat, waarbij die partij niet alleen in nauwe symbiose leefde met de staat maar er door haar klassenintegrerend karakter – Gregory Vercauteren merkt dit overigens aan als distinctief voor het ACV – borg kon voor staan sociale spanningen te pacificeren. De hulp van de staat was nodig wanneer die mechanismen niet meer werkten, zoals bij de stakingen tegen de Eenheidswet, stakingen die de disfuncties van het overleg meteen blootlegden. Bekeken vanuit dit perspectief is verzuiling als proces niet los te denken van de staat en is de relatie tussen zuil en staat niet adequaat in kaart gebracht door de staat te zien als een arena waarin politieke bewegingen, *in casu* de zuilen, strijden om politieke macht.

Wat in dit boek wat in de schaduw blijft, zijn de effecten van de deelname van het paritair overleg voor de vele syndicale leiders, in die periode nog vaak opgeklimmen militanten. De paritaire comités zijn deel van de staat en ze spelen, zo mag men toch aannemen en zo blijkt althans uit de verslagen uit het interbellum, een ideologische rol. Die rol komt bijvoorbeeld tot uiting in het taalgebruik, dat niet alleen ambtelijk is maar ook heel erg de nadruk legt op gelijkwaardigheid van de deelnemers aan het overleg en de zeer hoffelijke manier om met elkaar om te gaan. Op dit aspect van het functioneren van de staat wordt heel weinig ingegaan. Ook over de rol van de administratie in dit hele verhaal komen we, behalve dan de benoemingen en de gehanteerde verdeelsleutels niet zoveel te weten. Dat deze ambtenaren een politieke aanhorigheid hadden, staat buiten kijf, maar in welke mate en hoe dit doorwerkte in hun functioneren is nog een andere vraag. Onderzoek naar het functioneren van de rechterlijke macht heeft bijvoorbeeld aangetoond dat de rechters wel politiek benoemd werden, maar dat ze eens opgenomen in het korps de daar geldende mores tot de hunne maakten en niet optraden als belangenbehartigers van hun partij. Dat wordt hier niet echt onderzocht.

Het is verwonderlijk dat de rol van de overheid in deze studie wat onderbelicht blijft, rekening houdend met de inspanning die de auteur zich heeft getroost om theoretische politicologische en sociologische literatuur te gebruiken. Wat hier speelt is dus niet de al dan niet vermeende theorieeloosheid van het Belgische historische bedrijf, waarover

enige tijd geleden een debatje werd gevoerd, dat overigens snel uitdoofde, wel het gebruik van die theoretische inzichten in het betoog. Poweren en puzzelen, leerstukken uit het beleidsleren duiken vaak op in de tekst, neocorporatisme en verzuiling komen geregeld voor, maar van een systematisch gebruik van deze concepten om het historische verhaal inzichtelijk te maken is te weinig sprake, behalve in het algemeen besluit. Theoretische inzichten worden teveel op/ aan het betoog 'geplakt', zodat uiteindelijk een vrij klassiek evenementieel verhaal ontstaat.

Het boek had aan kracht gewonnen mocht de auteur gekozen hebben voor een meer systematisch probleemgestuurd betoog. Dat komt sterk tot uiting in het hoofdstuk over de periode 1944-1949, een heel woelig tijdvak, maar het wordt wat vlak gepresenteerd door staking na staking op te sommen en geen poging te doen om de krachtlijnen van het conflict bloot te leggen en de evolutie van het stakingsverloop aan te geven. De kwestie van de staking is, wat de conflicten in late jaren 1960, vroege jaren 1970 betreft, wat weinig uitgediept. Van het onderzoek van de sociologen van de UCL, waarin deze stakingen precies in verband werden gebracht met de economische en arbeidsmarktevolutie (niet alle stakingen zijn toe te schrijven aan protest tegen het fordistische stelsel van loonarbeidsverhoudingen) wordt geen of weinig gebruik gemaakt. Voor de juridische kant van de staking baseert de auteur zich op de licentiaatsverhandeling van L.P. Suetens uit 1960 (niet op de artikelen die deze eminente jurist daarover later publiceerde), terwijl het boek van Marc Rigaux, de referentie op dit vlak,

bovendien geschreven in de nasleep van de stakingsgolf van de late jaren 1960-vroege jaren 1970 in de bibliografie ontbreekt. Verder is het vreemd dat bij de spraakmakende stakingen het conflict bij SIBP niet vermeld werd. Dit leidde tot het beruchte arrest De Bruyne van het Hof van Cassatie uit 1981, een mijlpaal in de regulering van de staking en bevestiging van het liberale stakingsregime dat de Belgische collectieve arbeidsverhoudingen kenmerkt.

Wat bij de volledige lectuur van het boek nogal vreemd overkomt, is de reïfificatie van het overleg, in die zin dat het wordt gezien als een autonome sfeer, zonder veel banden met de economische evolutie. De economische conjunctuur komt wel aan bod, maar op een vrij algemene wijze en zonder dat de band tussen economie en overleg heel precies wordt geduid. Het werk van de *régulation*-school, dat de auteur kent en citeert had hier inspirerend kunnen werken. Om de evolutie van het overleg in de jaren 1970 te verklaren, komt de auteur uit bij ideologie: de radicalisering binnen het ABVV, dat anders dan het ACV, niet bereid was om over te schakelen naar een beleidsparadigma waarin loonkostbeheersing een plaats kreeg. Die ideologische radicalisering speelde een rol, maar verklaart niet alles. Ze kan ook worden gezien als het antwoord op de legitimiteitscrisis waarmee de organisatie werd geconfronteerd. Er moet dus ook rekening gehouden worden met interne krachtsverhoudingen binnen de bonden, die mede worden bepaald door het optreden van de achterban. Zoals de grotere openheid van het ACV voor loonmatiging wordt toegeschreven aan de impact van centrales uit economische

zwakke sectoren moet ook voor het ABVV de analyse op die manier worden gemaakt. Dat structurele elementen wel degelijk van belang zijn, wordt ook aangetoond door het karakter van de stakingen in de jaren 1970. Het ging toen vaak om interprofessionele acties, wat enigszins haaks staat op de syndicale cultuur van het ABVV, waar de centrales de lakens uitdelen.

Kortom, dit werk is een aanwinst voor onze kennis van de werking van het overlegsysteem in de 'gouden jaren' van het Belgisch kapitalisme, dat in geen enkele bibliografie over de naoorlogse sociale politiek mag ontbreken. Het boek brengt veel nieuws en stelt een aantal algemene waarheden in vraag. Het comparatieve perspectief is vernieuwend en verhelderend en ook de poging om een en ander theoretisch te kaderen valt te prijzen. Bij de uiteindelijke redactie is de band tussen het historische verhaal en de theoretische modellen niet altijd even overtuigend gelegd. Gregory Vercauteren gaat weinig in debat met anderen, waardoor de nieuwe elementen in zijn onderzoek wat onderbelicht blijven.

Dirk Luyten

VII. Buitenlandse politiek / Politique étrangère

PETER VAN KEMSEKE
«België in de Veiligheidsraad 1946-2006»
Leuven, Acco, 2007, 127 p.

Het boek *België in de Veiligheidsraad 1946-2006* is de derde publicatie in de reeks 'Wereldvisie', uitgegeven door de Vereniging voor de Verenigde Naties. Met deze reeks wil de Vereniging toegankelijk geschreven boeken uitbrengen, waarin de activiteiten van de Verenigde Naties in ruime zin kritisch in kaart worden gebracht. In het boek gaat Peter Van Kemseke dieper in op de geschiedenis van de Belgische lidmaatschappen van de Veiligheidsraad (1947-1948; 1955-1956; 1971-1972; 1991-1992), en dit naar aanleiding van de vijfde keer dat de Belgische regering een vertegenwoordiger naar de raad kan sturen (2007-2008). Niet alleen worden de vier voorgaande lidmaatschappen onder de loep genomen, er worden ook hoofdstukken besteed aan de Belgische posities ten tijde van de oprichting van de Verenigde Naties (1944-1945), aan de evoluties die de Veiligheidsraad doormaakte in de periode na het laatste lidmaatschap van België van de raad in 1991-1992, en aan de samenstelling en de procedures die de Raad kenmerken in 2007 (en het debat daaromtrent), op de vooravond van het huidige lidmaatschap van de raad. De uiteenzetting van Van Kemseke wordt vervolledigd door een aantal interviews die VRT-journalist Tim Pauwels afnam met Belgen die actief waren/zijn in de wereld van het multilateralisme: diplomaat Etienne Davignon, rechter in het Joegoslavië-tribunaal Chris Van

Den Wyngaert, UNAIDS-directeur Peter Piot, en zangeres en UNICEF *goodwill*-ambassadrice Axelle Red.

In een goed en boeiend geschreven relaas zet Peter Van Kemseke een aantal van de belangrijkste momenten in de geschiedenis van de Belgische bijdrage aan de stichting van de VN en de werking van de Veiligheidsraad uiteen. Op heldere wijze weeft hij in zijn verhaal aspecten van het naoorlogse Belgische buitenlandse beleid, de multilaterale componenten van dit beleid, de evoluties binnen het VN-systeem, en de bredere internationaal-politieke context (zoals de Koude Oorlog, het dekolonisatieproces, de post-Koude Oorlog periode en meer dan een halve eeuw conflicten in het Midden-Oosten) aan elkaar tot een overzichtelijk en bevattelijk geheel.

Het verhaal begint met de oprichting van de VN in San Francisco in april 1945, en het geringe enthousiasme dat België aan de dag legde ten aanzien van de nieuwe mondiale veiligheidsorganisatie en het systeem van mondiale collectieve veiligheid. Het eerste lidmaatschap van België in de Veiligheidsraad in 1947-1948 vond plaats in de context van de vijandige bipolarisering van de internationale betrekkingen, toen de werking van de VN steeds meer overschaduwde en uiteindelijk grotendeels verhinderd werd door de Koude Oorlog. Het bipolaire gebruik van het veto verlamde de Veiligheidsraad. Naast de vijandige bipolarisering, die alle activiteiten van de raad beïnvloedde, stonden in deze jaren voornamelijk de Griekse en Indonesische kwesties en het conflict in het Midden-Oosten op de agenda. Tijdens het lidmaatschap van

1955-1956 vormde het Midden-Oosten de voornaamste focus van de werkzaamheden van de leden van de Veiligheidsraad. Zowel de Palestijnse kwestie als de Suez-crisis bepaalden de agenda.

Enkele jaren volgde het dieptepunt in de relaties tussen België en de Verenigde Naties. Tijdens het problematische onafhankelijkheidsproces van Congo kwam België in moeilijk multilateraal vaarwater terecht. De wereldorganisatie, die door het dekolonisatieproces steeds meer een nieuw, daadwerkelijk *mondialer* karakter kreeg, keerde zich tegen de Belgische militaire interventie in Congo. De relaties tussen België en de VN geraakten verzuurd en het vergde een jarenlang herstelproces om de betrekkingen te normaliseren.

In 1971-1972 was België opnieuw klaar om een zetel in de raad te bekleden. Op de agenda stonden voornamelijk het dekolonisatieproces in Afrika (Portugees Afrika en Zuid-Rhodesië), de apartheid in Zuid-Afrika, en opnieuw, onvermijdelijk, het Midden-Oosten. Al bij al betrof het deze keer, in de woorden van Etienne Davignon, een 'kalme periode'. Dat kon niet gezegd worden van het vierde lidmaatschap van de Veiligheidsraad, tijdens de periode na de val van het IJzeren Gordijn en de ineenstorting van de Sovjet-Unie. De hoop op een nieuwe wereldorde, waarin de VN eindelijk hun volle potentieel zouden kunnen waarmaken, werd ernstig gedeukt door een reeks conflicten in Somalië, Rwanda en het uiteengevallen Joegoslavië. Ondanks de ontzuivering slaagden de VN er toch in hun werkterrein gevoelig uit te breiden, waardoor het veiligheidsconcept steeds

breder geïnterpreteerd werd zodat ook mensenrechten en een humanitaire agenda aan bod konden komen. Tijdens zijn vijfde lidmaatschap van de Veiligheidsraad wordt België nu geconfronteerd met de VN na de Amerikaanse invasie in Irak, een periode waarin het multilateralisme enerzijds werd uitgedaagd door het unilateralisme van de hegemon in het internationaal-politieke systeem en anderzijds door het debat over een hervorming van de Veiligheidsraad en een verdere diversificatie van de agenda van de VN.

Peter Van Kemseke slaagt erin deze geschiedenis beknopt, maar bijzonder inzichtelijk over te brengen. Hij geeft ook enkele rode draden aan die doorheen het verhaal lopen. Ten eerste stelt hij dat voor België in de Veiligheidsraad een rol van bemiddelaar was weggelegd. Ten tweede betoogt hij dat de Belgische diplomatie consequent een Europese dimensie trachtte te geven aan haar lidmaatschap in de Veiligheidsraad. Van Kemseke vermeldt dat België zich doorgaans "gematigd-pragmatisch gedroeg, als een overtuigd verdediger van de internationale rechtsorde, met een brede visie op veiligheid die onder meer rekening houdt met de socio-economische oorzaken van een conflict". Hoewel deze kenmerken herhaaldelijk terugkeren in het multilaterale beleid van België, determineren ze volgens de auteur het Belgische beleid niet. Elke specifieke uitdaging vroeg in het verleden immers om een specifiek antwoord. En, aldus Van Kemseke, bij momenten kon dat Belgische antwoord zelfs vrij radicaal afwijken van de bovengenoemde kenmerken, bijvoorbeeld toen België zijn koloniale belangen wilde veiligstellen (p. 12).

Ik vraag me echter af, zeker voor een eerste periode van 1945 tot begin jaren 1960, of de door nationale belangen geïnspireerde afwijkingen op het multilaterale streven in het Belgisch beleid misschien niet zozeer afwijkingen waren van de norm, maar veeleer een *gevolg* waren van beleidskeuzes en preferenties die de Belgische diplomatie maakte in de onmiddellijke naoorlogse periode, en aldus ingebakken zaten in de Belgische houding ten aanzien van de VN en het multilaterale systeem van mondiale collectieve veiligheid. Dit zou erop kunnen wijzen dat er doorheen het Belgische multilaterale buitenlandse beleid nog een andere, misschien een nog interessantere rode draad kan worden blootgelegd. Deze rode draad refereert aan de vraag in welke mate de Belgische diplomatie in de periode 1945-2006 – en bij uitbreiding eigenlijk vanaf 1919, de stichting van de Volkenbond – effectieve veiligheidsgaranties zag in het systeem van mondiale collectieve veiligheid. Of specifieker : de vraag naar de opvattingen van de Belgische diplomatie over welk niveau van internationale samenwerking België de meest effectieve veiligheidsgaranties en mogelijkheden tot realisatie van de fundamentele Belgische belangen kon bieden. Dit verwijst naar de spanning tussen het streven naar multilateralisme op niveau van de VN enerzijds, en de realisatie van nationale (of koloniale/Atlantische/Westerse) belangen anderzijds, waarmee natuurlijk elke lidstaat van de VN geconfronteerd wordt. Het is een spanning die ook refereert aan één van de klassieke problemen in de Internationale Betrekkingen : in welke mate, op welke wijze, en op welk niveau is multilaterale samenwerking tussen staten mogelijk ? Het is dit probleem waarrond enkele grote scholen zijn ontstaan in

de Theorie van de Internationale Betrekkingen : internationalisme en imperialisme in het interbellum, realisme en liberalisme na de oorlog.

Het was interessant geweest indien Peter Van Kemseke deze spanning expliciet als één van de aandachtspunten of centrale vragen van het boek had genomen. Uiteraard komt de gespannen verhouding tussen nationaal belang en multilateralisme enkele malen voldoende uitgebreid aan bod (bijvoorbeeld in de uiteenzettingen over de Suez-crisis in 1956, het debat over de uitbreiding van de VN, en natuurlijk de crisis rond Congo), maar ze had explicieter als thema uitgewerkt kunnen worden, en als onderzoeksvraag of als centraal aandachtspunt genomen kunnen worden. Omdat dit in het boek niet gebeurt, wordt onvoldoende duidelijk wat nu precies de visies waren van de Belgische diplomatieke elite op dit probleem van de verhouding van het nationale belang tot de principes van multilateralisme, collectieve veiligheid en internationale samenwerking, en hoe deze visies evolueerden. Dit is geen onbelangrijke vraag in de studie van het buitenlands beleid van een kleine staat, en niet toevallig hebben ook een aantal Belgische beleidsmakers en diplomaten hierover gepubliceerd (van Rolin en Hymans tot Kaeckenbeeck, Loridan en Van Langenhove).

Vaak wordt aangenomen dat kleine staten overtuigd het multilateralisme en internationalisme aanhangen. Het citaat van Paul-Henri Spaak uit 1942 aan het begin van het boek (“*la coopération internationale est la manifestation même de la sagesse la plus haute*”) wil refereren aan deze internationalistische opvatting van

Belgische beleidsmakers en diplomaten. In zijn inleiding op het boek verwijst ook Jan Wouters naar dit citaat om “een visie en geloof in multilateralisme” vanwege de Belgen aan te geven. In werkelijkheid was de Belgische positie echter complexer, zoals de houding van Belgische politici en diplomaten ten aanzien van de VN in de onmiddellijke naoorlogse periode aantoont. De Belgen waren veeleer sceptisch ten aanzien van de effectieve veiligheidsgaranties en mogelijkheden tot realisatie van de fundamentele Belgische belangen die het systeem van mondiale collectieve veiligheid kon bieden.

Deze positie mag ons niet verbazen, omdat ze in het verlengde ligt van de sceptische en wantrouwige houding van de Belgische diplomatieke en politieke elite ten aanzien van de Volkenbond in 1919-1920 en doorheen het interbellum. Het multilaterale voluntarisme van Henri Rolin vormde op deze ingesteldheid eerder de uitzondering dan de regel, terwijl de activiteiten van Paul Hymans in Genève diens pragmatische houding ten aanzien van de Volkenbond in de Belgische ministerraad enigszins verborgen. De Belgische diplomatie streefde tijdens de jaren 1920 vooral naar een Britse veiligheidsgarantie. Tijdens de Tweede Wereldoorlog evolueerde dit enigszins: de eerste naoorlogse jaren streefde de Belgische diplomatie vooral naar een regionale entente onder Brits leiderschap. In het kader van een dergelijk, geografisch duidelijk afgebakend en beperkt systeem van internationale samenwerking, was de

Belgische diplomatieke elite zeker bereid om opofferingen te doen op het vlak van de nationale soevereiniteit. Het niveau van mondiale collectieve veiligheid (de VN) stond voor de Belgische diplomatieke en politieke elite echter te hoog, boven de eigenlijke geografische ‘belangensfeer’ van België, om effectieve veiligheidsgaranties te kunnen bieden.

Dit kan ook duidelijk gemaakt worden door het bovengenoemde citaat terug te plaatsen in zijn context⁵. Met betrekking tot een mondiale organisatie zei Spaak in 1942:

“En ce qui me concerne et je crois pouvoir affirmer en ce qui concerne mon pays, une telle solution serait considérée comme une solution parfaite. Mais je dois avouer que l’ampleur de la chose me déconcerte un peu et que je ne réalise pas très bien les modalités du système qui pourrait être créé.

J’ai un peu peur, je le confesse, que nous soyons là devant une de ces conceptions qui ont le mérite d’être grandioses et le défaut de l’être trop et j’ajoute que ce que je vois autour de moi pour le moment me fait craindre que nous ne soyons pas encore assez pénétrés par la vertu de coopération internationale pour accepter les sacrifices que tout cela comporterait.

Je répète les sacrifices. Ce qui me paraît manquer le plus au monde, c’est la compréhension que la coopération internationale représente en vue d’un bien-être général et peut-être assez lointain, des sacrifices individuels et immédiats, sans doute considérables. C’est-à-dire que la coopération internationale est la

⁵ Ik vermoed dat het citaat afkomstig is uit P.-F. Smets, *La Pensée européenne et atlantique de Paul-Henri Spaak (1942-1972)*, Brussel, Goemaere, 1980, p. 18-19.

manifestation même de la sagesse la plus haute.

Combien d'hommes et combien de peuples sont capables de l'appliquer ?

Pour moi, cette solution, si tentante soit-elle, est donc une solution peu probable et je voudrais examiner la chose sous un angle plus restreint et aussi plus européen.

Pour moi, le centre du problème de la paix de demain se trouve ici, en Angleterre.

Toute la question est de savoir si oui ou non l'Angleterre saura ou voudra assumer le rôle de leader de l'Europe”.

Deze passage verduidelijkt veel over het denken van Spaak en van de diplomatieke elite in die periode. In 1945 was deze visie niet fundamenteel gewijzigd. Er was weinig overtuigd enthousiasme voor de VN. Dit had niet alleen te maken met de kwestie van het veto en de dominantie van de grootmachten in San Francisco. De Belgen zagen in de nieuwe organisatie weinig effectieve of concrete waarborgen voor de veiligheid van België, noch reële kansen om de fundamentele Belgische belangen te realiseren. Deze lagen veeleer in een voortdurende alliantie tussen de grootmachten en vooral in regionale samenwerking in West-Europa, geleid door Groot-Brittannië. De oprichting van de VN leidde in Belgische politieke kringen bovendien ook tot een zekere vrees over de positie die de organisatie zou innemen ten aanzien van de Belgische heerschappij over Congo (zie bijvoorbeeld het debat in de senaat over de VN in december 1945).

Naar mijn gevoel had de auteur in hoofdstuk I van het boek deze zienswijze van Spaak en zijn diplomaten ten aanzien van multilateralisme en collectieve

veiligheid meer in de verf kunnen zetten. Peter Van Kemseke vermeldt weliswaar dat Spaak “niet helemaal tevreden was” en dat zijn voorkeur uitging naar regionale veiligheid. Niettemin, door deze positie nog meer uit te werken en te problematiseren in het licht van het bovenvermelde probleem – welk niveau van internationale samenwerking biedt de meest effectieve veiligheidsgaranties voor een kleine staat? – was het mogelijk geweest in de daaropvolgende hoofdstukken de spanning tussen multilaterale en Belgische (koloniale/Atlantische/Westerse) belangen scherper en systematischer uit te werken. Ook was het dan mogelijk geweest de houding van de Belgische diplomatie in de Suez-crisis (toen Spaak veeleer de Westerse en Atlantische kaart trok dan die van de VN), de kwestie van de uitbreiding van de VN in 1955-1959 en tijdens de Congo-crisis niet te begrijpen als afwijkingen, maar als posities die inherent waren aan de uitgangspunten van het Belgisch buitenlands beleid.

Maarten Van Alstein